

Bakar u antici

Pavić, Filip

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:402128>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Sveučilišni diplomski studij

Arheologija

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni diplomski studij
Arheologija

Bakar u antici
Diplomski rad

Student:

Filip Pavić

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Igor Borzić

Komentorica:

izv. prof. dr. sc. Josipa Baraka Perica

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Filip Pavić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Bakar u antici** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Nijedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2024.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Geografske odlike studijskog prostora	2
3. Metodologija istraživanja	5
4. Povijest istraživanja.....	7
5. Predantička naseljenost	10
5.1. Predantička topografija.....	11
5.1.1. Gradina istočno od Plosne	12
5.1.2. Gradina nad Ponikvama	12
5.1.3. Gradina Solin	13
5.1.4. Gradina Sopalj	13
5.1.5. Gradina na Crnom vrhu.....	14
5.1.6. Gradina Gradac	14
5.1.7. Hreljinska gradina	16
5.1.8. Škabac i Škrbina kod Križišća	16
5. Antička naseljenost	17
5.1. Izvori.....	17
5.2. Romanizacija	19
5.3. Antička topografija	22
5.3.1. Solin	22
5.3.2. Sv. Kuzam i Draga.....	23
5.3.3. Bakar	23
5.3.3.1. Istočna nekropola	24
5.3.3.2. Zapadna nekropola	34
5.3.4. Gradac	39
5.3.5. Hreljin	40
5.3.6. Škrbina kod Križišća.....	41
6. Rasprava	42
6.1. Potencijalno rimsko naselje	42
6.2. Bakar kao antička <i>Volcera</i>	43
7. Zaključak	46
8. Literatura	48

Sažetak

BAKAR U ANTICI

Grad Bakar nalazi se na sjeverozapadnom dijelu Bakarskog zaljeva, odnosno *Bakarske vale*. Naseljavanje ovoga prostora započinje u brončanom dobu, a intenzivira se u antičkom periodu. Povijesni izvori ukazuju na postojanje antičkog naselja pod imenom *Volcera*, moguće današnji Bakar, iako za sada nisu pronađeni pisani tragovi koji bi potvrdili ovu tezu. Oskudna arheološka istraživanja u Bakru potvrdila su postojanje antičke nekropole i rimskodobne ceste. Takvi nalazi nedvojbeno upućuju na antičko naselje na položaju današnjeg grada Bakra, iako su točna pozicija i gabariti toga naselja i dalje nepoznanica. Pronađeni pokretni arheološki materijal može se datirati između 1. i 3. st., što uključuje novac, staklene tanjure, posude, boce i balzamarije, keramičke posude i tanjure, amfore, kamene, brončane i bakrene predmete itd. Okolne gradine, koje se uzdižu iznad Bakra, također imaju tragove života kako u prapovijesnom tako i u antičkom periodu.

Ključne riječi: Bakar, prapovijest, gradine, antika, nekropola

Summary

BAKAR IN ANTIQUITY

The town of Bakar is located in the southeastern part of the Bakar Bay. Settlement of this area began in the Bronze Age, and intensified during antiquity. Historical sources indicate the existence of an ancient settlement under the name "Volcera", possibly present-day Bakar, although so far, no written traces have been found that would confirm this thesis. Scarce archaeological research in Bakar has confirmed the existence of an ancient necropolis and a Roman-era road. Such finds undoubtedly point to an ancient settlement at the location of today's town of Bakra, although the exact position and dimensions of that settlement are still unknown. The found archaeological material can be dated between the 1st and 3rd centuries, which includes money, glass plates, vessels, bottles and embalmers, ceramic vessels and plates, amphorae, stone, bronze and copper objects, etc. The surrounding hillforts, which can be located above Bakar, also have traces of life both in the prehistoric and in the antique period.

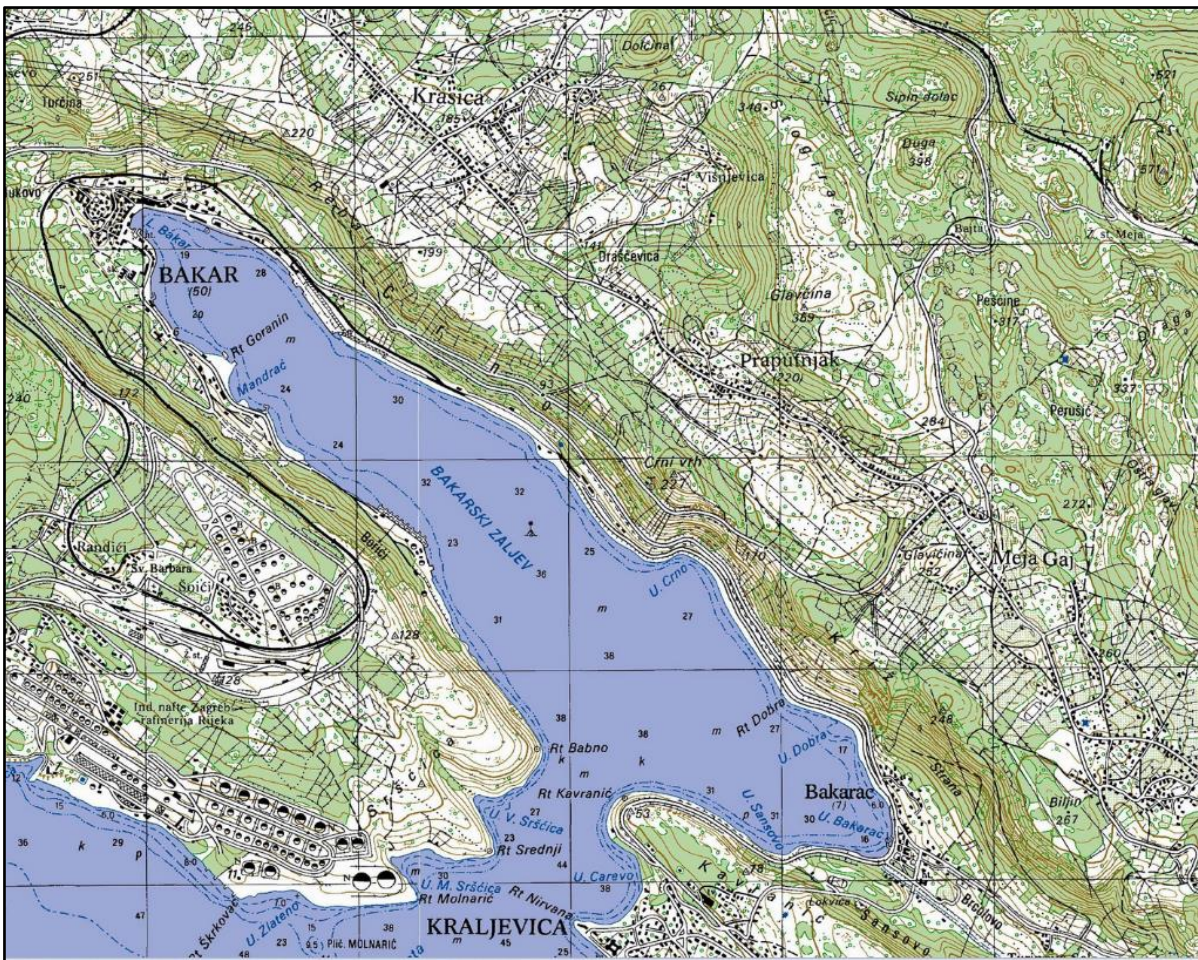
Key words: Bakar, Prehistory, Hillforts, Antiquity, Necropolis

1. Uvod

Tema diplomskoga rada jest Bakar u antici. Jadransko more od davnina je bilo sjecište različitih svjetova i kultura, spajajući Mediteran s unutrašnjošću kontinenta, što ga je činilo neizostavnim komunikacijskim i trgovačkim punktom. Tisućljećima različiti narodi pokušali su ga ukrotiti te prisvojiti, ali njihovo postojanje na tome području bilo je samo sitno poglavlje unutar njegove velebne priče. U počecima ljudskoga naseljavanja prapovijesne zajednice nastanjuju obale Jadrana u nadi prosperiteta i stabilnosti. Od paleolitika do željeznog doba mogu se bilježiti tragovi različitih zajednica, bili to podmorski ili kopneni tragovi. Svršetkom prapovijesnog perioda započinje antička era koja svojim utjecajem ostavlja trag koji se i danas može osjetiti. Različitim inovacijama u brodogradnji, građevinarstvu, ratarstvu i trgovini javlja se potreba za ekspanzijom, a što se javlja u procesu tzv. romanizacije od strane Rimske Republike, odnosno Carstva. Svojim težnjama da se romanizira što veća količina *barbarskog* naroda, Rim osniva municipije diljem Jadrana, gradeći različite objekte stambenog, obrambenog, refugijalnog i trgovačkog karaktera. Među brojnim povoljnim lokacijama duž istočne Jadranske obale izdvaja se Bakarski zaljev, koji je sa svojom uvučenošću pružao dobru zaštitu. Upravo na njegovoj istočnoj strani obale nalazi se stari primorski gradić pod imenom Bakar. Zahvaljujući povoljnim uvjetima, taj prostor bio je interes naseljavanja još od prapovijesti. Već u brončanom dobu prve zajednice dolaze na prostor današnjega Bakra te ga čine svojim novim domom, čime se takva tradicija nastavila kroz ostatak prapovijesti. Krajem navedenog perioda na scenu dolazi rimska država koja odlučuje osnovati novo naselje koje će biti prožeto rimskim načelima i tradicijom. U ovome radu fokus će biti upravo na prostoru grada Bakra u rimskom periodu gdje ću pokušati razotkriti antički urbanistički misterij samoga grada.

2. Geografske odlike studijskog prostora

Grad Bakar nalazi se na sjeverozapadnom dijelu Bakarskog zaljeva, odnosno *Bakarske vale*, koji je upravo ime i dobio po samome gradu. Sam zaljev, koji je povezan s većim Riječkim zaljevom, eliptičnog je oblika, dugačak 4,6 km, koji se smjerom sjeverozapad-jugoistok pruža od Drage, koja pripada gradu Rijeci, do Vinodola, dok je prosječna širina između 600 i 700 metara (slika 1.).¹

Slika 1. Topografska karta Bakarskog zaljeva i okolice

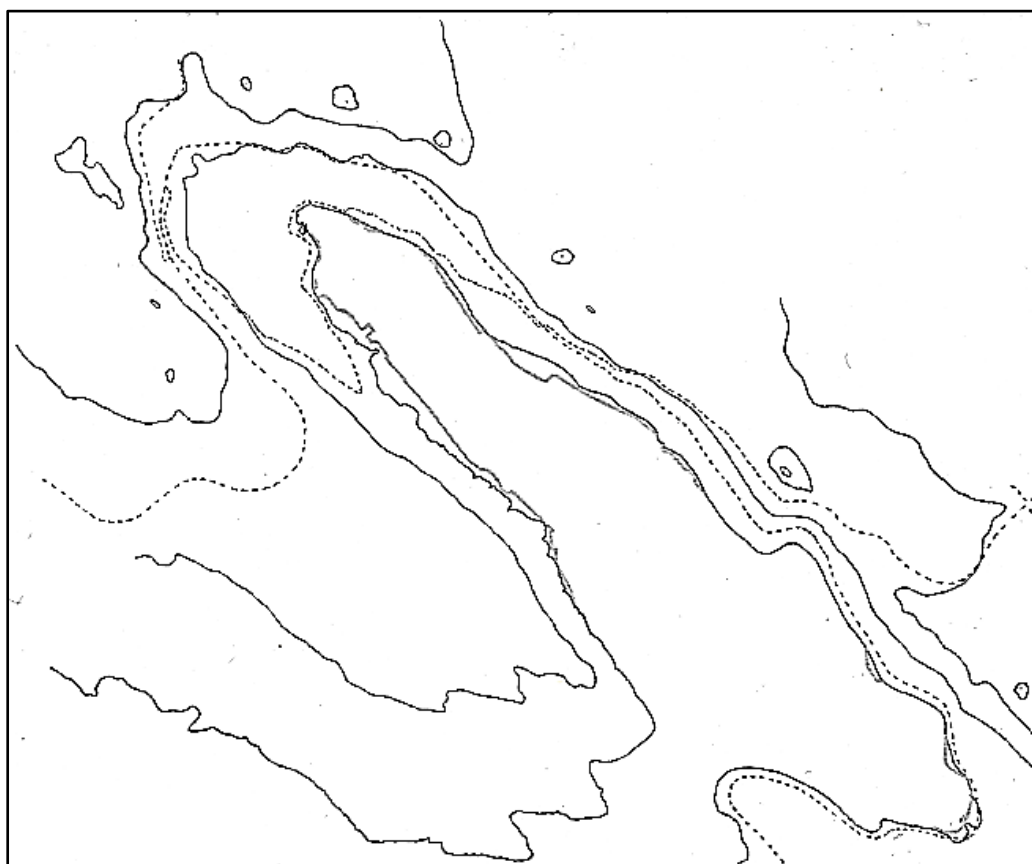
(prema: <https://www.topografskakarta.com/>)

Okružen je visokim brdima, što je itekako igralo ulogu u njegovoj zaštiti s kopnene strane te nadzora s morske strane. Također, veliki faktor bio je kanjon sa sjeverozapadne strane koji je

¹ BAKARSKI ZALJEV, 2020.

koristio kao komunikacijska spona između zaljeva i unutrašnjosti.² Promatrajući zaljev kroz geološku prizmu, može se za njega reći kako je smješten na mezozojsko-paleogenoj vapnenačkoj osnovi koja je sačinjena od naslaga paleogenog fliša, kao što su laporci, glinci i pješčenjaci.³ Navedeno područje pripada umjereno toplo-suhom klimi s vrućim ljetima i toplim, kišnim zimama,⁴ čija uvučenost pruža zaštitu od jačih vjetrova, pogotovo sjeverozapadna strana.⁵

Potrebno je napomenuti kako je današnji izgled zaljeva uvelike izmijenjen u odnosu na prikaze na starim kartama uslijed nasipavanja obalnog i priobalnog pojasa (slika 2).⁶

Slika 2. Usporedba između starog i novog izgleda obale unutar Bakarskog zaljeva
(prema: Luzer, J., 2018, 11.)

² BRANKOVIĆ, D., 2021, 72.

³ RIĐANOVIĆ, J., ROGIĆ, V., ROGLIĆ, J., et. al., 1975, 9.

⁴ LUZER, J., 2020, 17.

⁵ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 12.

⁶ LUZER, J., 2018, 10 -11.

U geografsko-povijesnom kontekstu, upravo zbog gore navedenih odlika, zaljev je od prapovijesnih vremena bio privlačan kao pomorski punkt, tako i za stalno boravište.⁷ To dokazuju i same prapovijesne gradine koje su rasprostranjene duž okolnih uzvisina, za koje se smatra da su se, osim za stambene funkcije, koristile i za nadziranje pomorske trgovine unutar zaljeva i njegove okolice.⁸ Ipak, bitnost zaljeva najbolje je sročio Ivo Marochino u svojoj knjizi *Grad Bakar kroz vjekove*, gdje navodi: „Da bismo bolje shvatili postanak i razvoj naselja u Bakarskom zaljevu, naglasio bih još jednom one faktore koji mi se čine za to presudnima: skrivenost zaljeva od pogleda izvana i idealne mogućnosti obrane, dobro sidrište zaštićeno od nevremena, obilje pitke vode, blizina bogate unutrašnjosti, ali i prirodne prepreke prodoru neprijatelja sa sjevera. Uvjete za razmjenu dobara iz unutrašnjosti s onima iz italskih, afričkih i balkanskih krajeva, Bakarski zaljev uvelike pruža, a ta nas činjenica uvjerava da je tu moralo naselje nastati i održati se od keltsko-ilirskih vremena.“⁹

Grad Bakar nalazi se na već spomenutom dobro zaštićenom sjeverozapadnom dijelu zaljeva, što je u kombinaciji s brojnim izvorima pitke vode i s plodnim površinama pogodnima za ratarstvo činilo dobru poziciju za pomorsku luku.¹⁰ Urbano središte grada čine stariji tzv. *Grad*, na kojem se nalazi srednjovjekovni frankopanski kaštel i crkva sv. Andrije te recentnije *Primorje*, glavno trgovačko i prometno središte.¹¹ Uz već spomenuti Bakar, na obali zaljeva nalazi se još Bakarac, dok se iznad samoga zaljeva prostiru naselja Škrljevo, Krasica, Praputnjak, Meja i Hreljin.

⁷ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 63.

⁸ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 12-13.

⁹ MAROCHINO, I., 1978, 20.

¹⁰ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 12.

¹¹ BAKAR, 2020; URBANISTIČKA CJELINA GRADA BAKRA, 2024.

3. Metodologija istraživanja

Interes za povijesno-arheološku tematiku bakarskog područja pojavio mi se od ranog djetinjstva, potaknut pričama od strane lokalnog stanovništva o starim naseljima i narodima. Time sam krenuo u istraživanje područja, grada Bakra, kako bih mogao upotpuniti povijesni kontekst. Spomenuti interes doveo me je do raznih povijesnih publikacija kojih nije nedostajalo, dok u drugu ruku, manjak arheoloških istraživanja, kao i objavljene rezultate istih, dijelom je pomoglo u povijesnom uvidu navedenog područja.

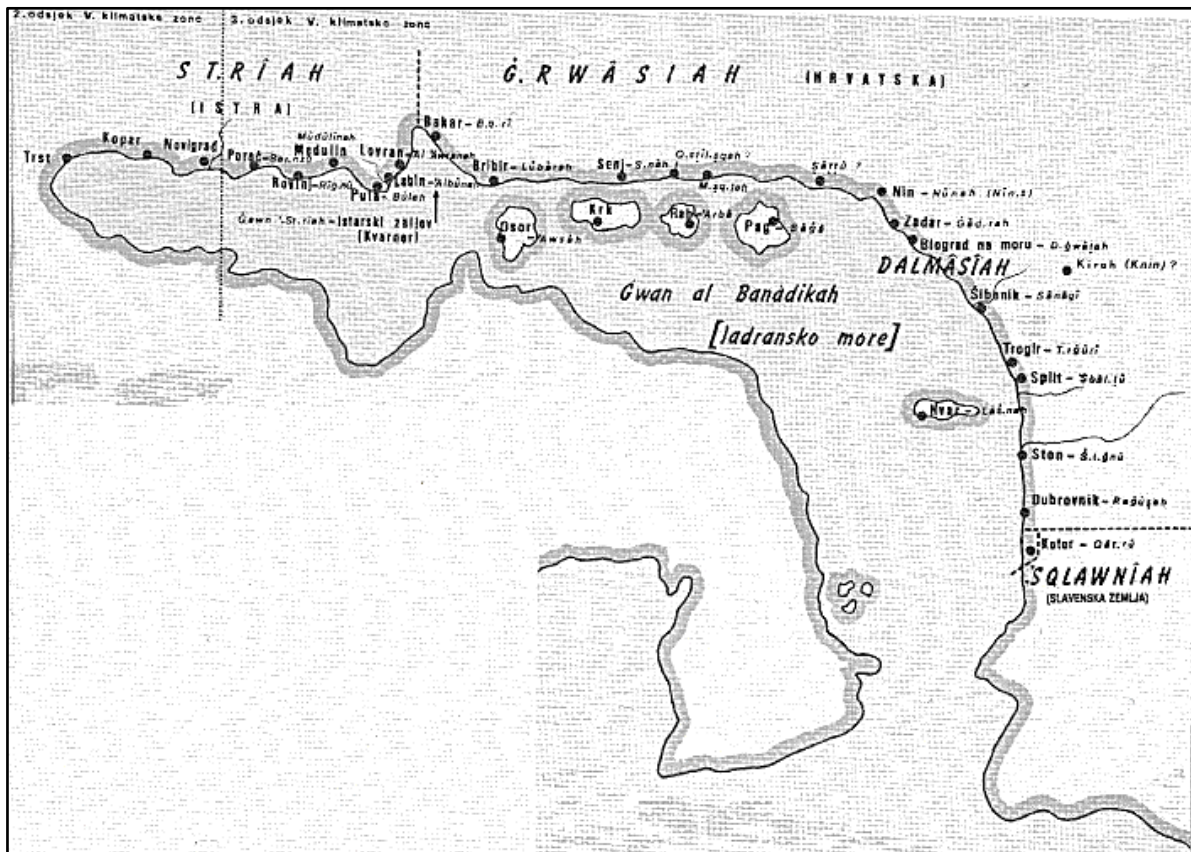
Na području grada Bakra i njegove okolice provedeno je nekolicina probnih i zaštitnih iskopavanja. Zbog manjeg broja objavljenije arheološke građe, ovaj će se rad oslanjati na povijesne izvore, stariju arheološku, povijesnu i geografsku literaturu. Kao početnu literaturu oslonio sam se na radove Josipa Luzera koji je u velike detalje opisao toponimske odlike Bakarskog zaljeva u djelima *Bakarska topografija* i *Bakaračka topografija*. Zahvaljujući tim djelima, uspio sam doći do znatnije bibliografske građe koja je opisivala Bakarski zaljev bilo to u geografskom, arheološkom ili povijesnom kontekstu. Uz Josipa Luzera, od izuzetne pomoći bilo mi je neizbježno djelo Ive Marochina *Grad Bakar kroz vjekove* te znanstveni članci Šime Ljubića unutar kojih su bili opisi tijekom iskopavanja bakarske nekropole. Publikacije obuhvaćaju široki vremenski spektar koji se prostire gotovo dvjestotinjak godina, što ukazuje na povijesnu i arheološku vrijednost toga područja. Rad će obuhvaćati razdoblja prapovijesti, točnije neolitika, eneolitika, brončanog i željeznog doba te antiku, pomoću čega ću nastojati prikazati postupni razvoj i gustoću naseljenosti bakarskog područja s obzirom na konfiguraciju terena, resurse i druge odlike. Pokušat ću naglasiti odlike bakarskog područja koji su rezultat dugotrajnog, odnosno trajnog naseljavanja. Temeljem toga, analizirao sam i različite topografske i povijesne karte kako bih mogao što preciznije objasniti tok naseljavanja i širenja navedenog područja. Zbog zahtjevnosti i opsežnosti obrađivanja arheološke materijalne građe, što bi nas i odmaknulo od same teme rada, ovdje ću prikazati ogledne primjere koji su pronađeni u spomenutim probnim i zaštitnim iskopavanjima te ih smjestiti u povijesni kontekst, što će pomoći u upotpunjavanju arheološke karte Bakarskog zaljeva i omogućiti nove informacije. Stoga sam bio u korespondenciji s voditeljima novijih arheoloških iskopavanja koji su mi dali uvid u njihova izvješća i dokumentaciju, što mi je bilo od izuzetne pomoći za osvjetljavanje prošlosti grada Bakra. Vrijedi istaknuti kako će biti rasprava o samome antičkom imenu grada Bakra (*Volcera*) i o problematici ubikacije istoga.

U nastavku rada bit će uvida u povijesne izvore koji spominju antičku inačicu grada i njezinu geografsku poziciju te će se nastojati uvidjeti je li uopće riječ o istome lokalitetu. Pažnja će biti dana mogućim lokacijama antičkog naselja koji sa sigurnošću nije utvrđen, odnosno njegovo smještanje na položaj današnjeg kaštela i crkve sv. Andrije, za koje se pretpostavlja da je bila prapovijesna gradina. Tako sam se koncentrirao na sve moguće antičke pisce koji su u svojim djelima spominjali kvarnersko i bakarsko područje. Tome mi je najviše pomogao Klaudije Ptolomej u svojoj *Geografiji* u kojoj spominje antičko ime *Volcera* te ju otprilike smješta na područje današnjeg grada Bakra. Time navedeno, pokušat će se ustanoviti moguće postojanje dvaju antičkih naselja, gdje bi jedna mogla biti na poziciji bivše gradine, dok bi druga potencijalno bila na morskoj obali. Obzirom da je sama pozicija Bakra bila od izuzetne trgovačke važnosti, dotaknut ću se potencijalne cestovne komunikacije, koja se prostirala duž bakarske okolice te ga je spajala s ostalim antičkim trgovačkim punktovima, čime bi se upotpunila antička trgovačka cestovna mreža. Koristeći različite znanstvene članke, od kojih su od najveće pomoći bili članci Ranka Starca i Goranke Lipovac Vrkljan,¹² uspio sam okvirno postaviti smjer rimske komunikacije. Propitivanjem navedenih teza pokušat ću povezati i nadopuniti prijašnje publikacije, što bi omogućilo lakše razumijevanje ne samo bakarskog nego i kvarnerskog područja.

¹² Goranka Lipovac Vrkljan i spominje u svojim radovima kako je definiranje rimske ceste bio rezultat višegodišnjih istraživanja u suradnji s Pomorskim i povijesnim muzejom Hrvatskoga primorja u Rijeci, Rankom Starcem, Zvonimirom Kuzmićem iz Crikvenice i Nedeljkom Vidovićem iz Triblja; LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 96, fusnota 11.

4. Povijest istraživanja

Unatoč svojoj bogatoj povijesti, u gradu Bakru nisu vršena brojna arheološka istraživanja te informacije nad istim vrlo su oskudne. Prvi spomen grada nalazi se u Vinodolskom zakoniku 1288. g., najstarijem zapisu običajnog prava na hrvatskom jeziku i Al Edrisijevoj karti koja potječe iz 12. st. (slika 3.).¹³

Slika 3. Prikaz Bakra u Al Edrisijevoj karti iz 12. st.

(prema: Luzer, J., 2018, 21.)

Zatim, bakarski kroničar Bartol Barčić u svome djelu *Historia d'alcune antiche memorie di Buccari* 1740. g. opisuje prošlost Bakra te spominje kako je prije imao grčki naziv *Patrassi*, iako spominje usporedno postojanje imena *Velcera*.¹⁴ Bakar se kasnije spominje u putopisu Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji* iz 1774. g., gdje se u kratkim crtama opisuje Bakarski zaljev

¹³ LUZER, J., 2018, 20 – 21.

¹⁴ MAROCHINO, I., 1978, 22; LUZER, J., 2018, 20.

i Bakar te se navodi: „Jezero je duguljasto, a na dva su mu kraja dva kaštela, jedan se zove Bakar, a drugi Bakarac, gdje se proizvode velike količine lula i ta roba nije neznatna u njihovoj trgovini, budući da se odatle opskrbljuju gotovo sva mjesta na Jadranu.“¹⁵ Bakarski kroničar Matija Mažić napisao je brojne zapise o bogatoj povijesti, tradiciji i porijeklu imena samoga grada.¹⁶ O cjelokupnoj povijesti grada piše i Ivo Marochino u svome djelu *Grad Bakar kroz vjekove* iz 1978. g., za što mu je najveća inspiracija bio upravo Matija Mažić.¹⁷ Osim navedenih putopisaca i kroničara, mogu se izdvojiti i arheolozi kao što su Alka Starac (*Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji*, 2000.), Hrvoje Manenica (*Urbanizacija između Raše i Krke u vrijeme ranog principata*, 2015.), Rajka Makjanić (*Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru*, 1985.), Goranka Lipovac Vrkljan (*Antička mikrotopografija Hrvatskog primorja. Prilog poznavanju arheološkog krajolika Vinodola prema nalazima*, 2014.), Martina Blečić Kavur (*Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija: Kasno brončano doba na Kvarneru*, 2014.) i dr., koji se u svojim radovima dotiču povijesnog i arheološkog značaja grada Bakra.

Prvi spomen arheološkog značaja Bakra dolazi iz 1881. g. od strane Franje Pilepića, koji govori o otkriću rimskodobne nekropole u istočnom djelu grada.¹⁸ Provedeno je amatersko iskapanje od strane Pilepića i stanovnika grada 1880. g., za koje isti spominje kako su pronađene urne i grobovi. Pilepić u svome pismu, upućenome ravnatelju Arheološkog muzeja u Zagrebu, spominje kako je do navedenog otkrića došlo tako što je konj svojim kopitom propao kroz zemlju dok je vukao kola. Ponukan radoznalošću, Pilepić je uz pomoć lokalnog stanovništva proveo iskapanja u trajanju od nekoliko dana. Pronađeni su razni nalazi kao što su kamene urne, tegule, lucerne, keramičke i staklene posude te bakreni novac.¹⁹ Zbog izuzetne važnosti toga otkrića Šime Ljubić prikuplja resurse te na istoj lokaciji nastavlja s prvim stručnim arheološkim iskapanjem koje je provedeno u lipnju 1881. g. te je trajalo svega petnaest dana.²⁰ Ljubić detaljno opisuje urne, grobove te brojne nalaze i priloge među kojima je i rimski novac s prikazima Nerona, Trajana, Adriana, Antonina, i Faustine Starije, prema čemu upravo i smješta

¹⁵ FORTIS, A., 1774, 272 – 273.

¹⁶ LUZER, J., 2018, 20 – 26, 272 – 273.

¹⁷ MAROCHINO, I., 1978. 15.

¹⁸ PILEPIĆ, F., 1881, 15.

¹⁹ PILEPIĆ, F., 1881, 15 – 16.

²⁰ LJUBIĆ, Š., 1881, 93.

rimsku nekropolu u period između 54. g. pa sve do 161. godine po Kristu.²¹ Dodatno k tome, u mjesecu prosincu 2007. godine pronađen je dnevnik Josipa Brunšmida u kojem navodi iskapanje u Bakru između 11. i 15. prosinca 1905. g., a koje je on osobno provodio.²² U dnevniku spominje kako je lokalac, po imenu Benac, u svome vinogradu Sarazinovo, čija pozicija bi bila u današnjoj ulici Voj²³ podno kaštela i crkve sv. Andrije, pronašao pozamašnu količinu brončanih predmeta. Upravo radi toga, on osobno preuzima arheološku ekspediciju za koju tvrdi da je rezultirala pronalaskom nekropolu iz mlađeg, ali moguće i starijeg željeznog doba, koju su, nažalost, neiskusni radnici devastirali. Osim prapovijesne, još naznačuje kako je naišao i na antičku nekropolu iz perioda 1. i 2 stoljeća, gdje je pronašao tri groba na Benčevom zemljištu te dva na susjednom Adreanovićevo zemljištu.²⁴ Nakon navedenih istraživanja slijedi dugi period bez arheološkog angažmana narednih stotinjak godina. Novija istraživanja vodila su se od strane arheologa Ranka Staraca, djelatnika Pomorskog muzeja u Rijeci, i povjesničara Bore Štrbca iz Pomorske škole u Bakru, u blizini lokacije eskavacija koje je vršio Šime Ljubić te na drugim lokacijama diljem Bakra. Nažalost, ne zna se točan broj otvorenih sondi i koji su točno nalazi pronađeni, jer spomenuta istraživanja nisu objavljena.²⁵ Također su izvršena istraživanja koja su vodila privatna arheološka poduzeća Arheo Kvarner d.o.o. i Kaducej d.o.o. u periodu između 2021. do 2023. godine, čiji nalazi također nisu objavljeni, izuzevši jedan kratki članak arheologa Dalibora Brankovića u Bakarskom zborniku.²⁶

Povijest istraživanja daje siromašan uvid u cjelokupnu sliku grada Bakra. Kroz vrijeme odrađeno je malobrojnih istraživanja, a život na tom području uništio je potencijalne arheološke dokaze. Bogatiju i širu sliku grada omogućila bi buduća arheološka istraživanja.

²¹ LJUBIĆ, Š., 1882, 3 – 4; HIRC, D., 1993, 141; Dragutin Hirc još spominje kako su lokalci prilikom gradnje obale 1825. g. između izvora Stenice i ulice Primorje, koja se spaja u Veberovu ulicu, pronašli rimski novac od kojeg je sačuvan prikaz Faustine Mlađe. Spominje još kako su pronađeni sarkofag i urne kojima se gubi svaki trag. HIRC, D., 1993, 140; MAROCHINO, I., 1978. 169.

²² GREGL Z., LAZAR, I., 2008, 17.

²³ LUZER, J., 2018, 19 – 20; 122 – 123; 260.

²⁴ GREGL Z., LAZAR, I., 2008, 18 – 19.

²⁵ BRANKOVIĆ, D., 2021, 73.

²⁶ BRANKOVIĆ, D., 2021, 69 – 82.

5. Predantička naseljenost

Bakarski zaljev, kao što je već i spomenuto, bilo je izuzetno povoljno područje za život, zbog čega nije ni čudno da prve tragove života bilježimo još u prapovijesti. Za sada se najraniji tragovi života datiraju tijekom brončanog doba, u naseljima tzv. *gradinskog tipa*. Riječ je o utvrđenim naseljima koja su se osnivala na pretežito brdskom terenu sa zaravnjenim vrhovima, što je doprinosilo boljem pregledu okolnog područja te lakšom obranom od potencijalnih napada.²⁷ Gradinska naselja locirana na Kvarnerskom području atribuiraju se i Liburnima, narodu čiji se teritorij protezao od rijeke Raše u istočnoj Istri te do rijeke Krke u sjevernoj Dalmaciji s pripadajućim otocima tih područja, čija etnogeneza približno okončana u periodu prijelaza kasnijeg brončanog doba u starije željezno doba, tj. prijelaz s 2. na 1. tisućljeće pr. Kr.²⁸ Tragovi ponekih gradina vidljivi su i u današnje vrijeme, stoga područja na kojima se spomenute gradine nalaze nose simptomatične nazive kao što su Gradina, Gradac, Gradišće i Gračišće.²⁹

Tipična podjela gradina za naše podneblje jest na *Gradine Naselja*, čija je primarna funkcija bila stambenog tipa, sa suhozidima prosječne širine od dva metra te dva do tri metra visine. Upravo kod takvih gradina nalazio se površinski kulturni sloj crne zemlje, što je posljedica kontinuiranog života, dok su kod nekih pronađeni temelji nastamba unutar suhozida.³⁰ Sljedećoj skupini pripadaju gradine kruznoga oblika koje su funkcionirale u izvidničko-obrambene svrhe, radijusa od jednoga metra, dok im se visina može samo nagađati budući da su na bakarskom području takve gradine u potpunosti razrušene. To se može objasniti tako što se upravo preko takvih struktura nadziralo i kontroliralo okolno područje od mogućih prijetnji.

Vrijedi još spomenuti kako su na jednim i drugim gradinama pronađeni površinski ulomci prapovijesne keramike kao što su ostatci ručno izrađenih lonaca i zdjela bez ikakvih ukrasa.³¹ Zatim imamo gomile, tj. tumule u kojima su se ukapali ljudi, okruglog oblika čiji je radijus

²⁷ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 4.

²⁸ KURILIĆ, A., 2008, 9 – 11.

²⁹ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 63 – 64.

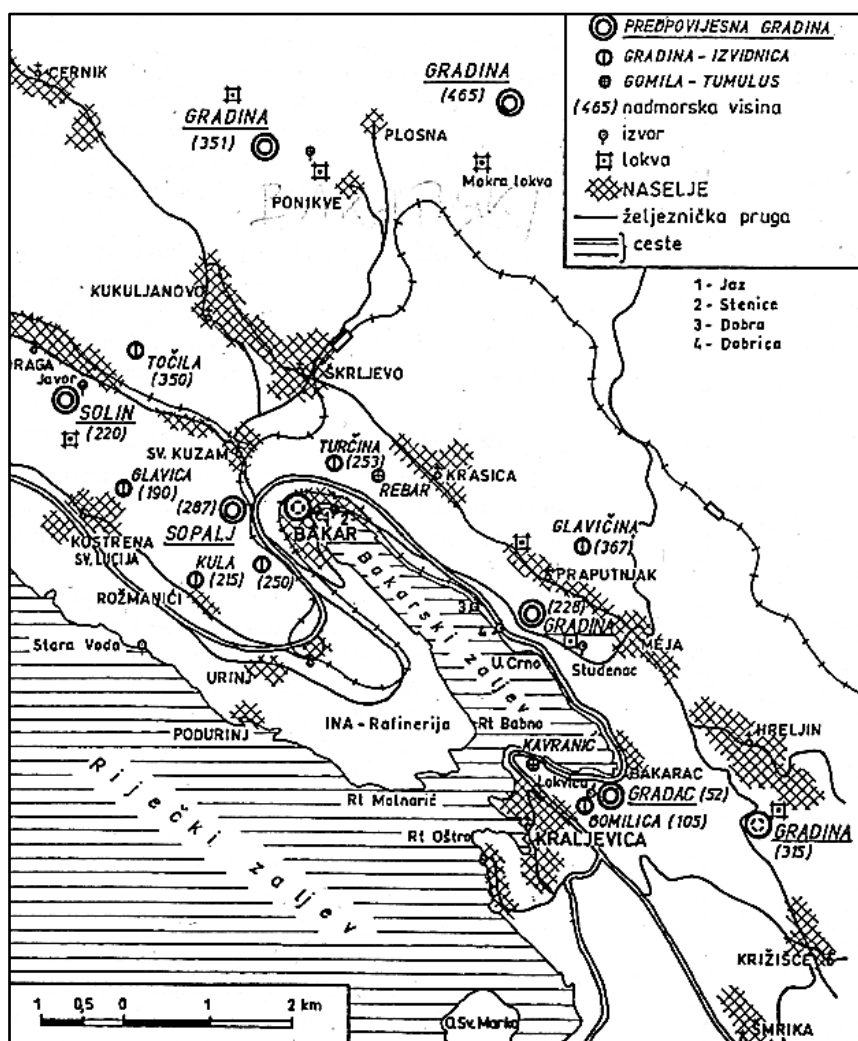
³⁰ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 65.

³¹ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 65 – 66.

mogao biti od 2 – 3 pa do 15 metara, a najčešće se nalaze na povišenim terenima.³² Time rečeno, na bakarskom području možemo izdvojiti Sopalj, Gradinu na Crnom vrhu nasuprot naselja Praputnjak, Hreljin, Gradac iznad Bakarca, Ponikve, Plosnu i Solin.³³

5.1. Predantička topografija

U vrijeme predantike na području Bakra i okolice smjestilo se nekoliko gradina (slika 4.).

Slika 4. Raspodjela gradina i drugih prapovijesnih lokaliteta
(prema: Stražičić, N., 1996, 65.)

³² POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 13.; STRAŽIČIĆ, N., 1996, 66.

³³ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 12 – 15.

5.1.1. Gradina istočno od Plosne

Na vrhu brda Gradina, visine od 465 metara, prostire se plato širine oko pedeset metara s blagim nagibom prema južnoj strani s prijelazom na manji plato od petnaest metara. Sjeverna strana zaštićena je stjenovitim blokom od jakih vjetrova te potencijalnih napada, dok je istočna strana nepristupačna zbog strme i stjenovite padine. Samu Gradinu opasuje bedem polukružnog oblika dužine od 80 metara. Središnji dio gradine okupiran je neobičnim građevinskim objektom kružnoga oblika i suhozidne izgradnje, dužine od osam te širine od šest metara, s današnjom visinom od jednoga metra, za što se pretpostavlja da je mogućeg kulturnoga karaktera. Zanimljiva je činjenica kako su, za razliku od ostalih opisanih gradina, tragovi kulturnog depozita najbolje očuvani uz stjenoviti blok, gdje su također i nađeni fragmenti prapovijesne keramike te se isti mogu pronaći i van gabarita gradine s druge strane bedema.³⁴

5.1.2. Gradina nad Ponikvama

Podno naselja Ponikve prostire se udolina unutar koje su povezana dva krška dola pod imenima Veli i Mali Lug. Na samom zapadnom rubu navedene udoline, na visini od 351 metar, nadzire se brdo Gradina na kojem se nalaze ostatci prapovijesnih obrambenih bedema. Zbog nemogućnosti pristupa brdu s njegove sjeverne i istočne, prilaz gradini jedino je bio moguć s jugozapadne strane, gdje se i nalaze prapovijesni bedemi. Po sredini unutarnjeg bedema može se primijetiti ulaz u gradinu te ostatci mogućih objekata unutar same gradine. Kao i kod ostalih gradina, spominju se tragovi crne zemlje te fragmenti prapovijesne keramike. Zbog malog prostora i nepovoljnih terenskih uvjeta unutar gradinskog područja, smatra se kako je njena funkcija bila refugijalnog karaktera u slučaju opasnosti. Postoji mogućnost kako je prapovijesno naselje egzistiralo podno Gradine sa sjeverozapadne strane, unutar prostranog dola Drage sa širokim dnom. Takvu teoriju podržava činjenica da se u neposrednoj blizini nalazi jezero Lokva u već spomenutoj Dragi te specifičan fenomen formiranja manjeg jezera tijekom izuzetno kišnih dana na rubu spomenutog Malog Luga.³⁵

³⁴ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 15; STRAŽIČIĆ, N., 1996, 86 – 87.

³⁵ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 14 – 15; STRAŽIČIĆ, N., 1996, 83 – 86.

5.1.3. Gradina Solin

Između uvale Martinšćice i Draške udoline nalazi se gradina Solin na istoimenom brdu, okružena strmim i nepristupačnim padinama, čiji je jedini mogući pristup bio s jugoistočne strane. Život na ovome području zabilježen je u mlađem neolitiku, ranom i razvijenom eneolitiku te razvijenom brončanom dobu. Trenutačno nema indikacija da je lokalitet bio nastanjen tijekom kasnog brončanog i željeznog doba, s obzirom na nedostatak pronalaska arheoloških tragova.³⁶ Time rečeno, kao i gradina na Crnom vrhu kod Praputnjaka, ni Solinska gradina ne može se pripisati liburnskoj skupini, dok se ne provedu daljnja istraživanja. Gradinu su sačinjavala dva polukružna bedema, čiji je središnji dio unutarnjeg bedema u potpunosti očuvan. Uz bedeme, ističe se polukružni plato sa sjeverne strane gradine čija pozicija pruža kompletan pregled na udolinu Dragu. Pronađeni ostatci crne zemlje te fragmenti prapovijesne keramike upućuju na njegovu moguću izvidničku funkciju.³⁷ Uzevši u obzir sve ranije navedene informacije, unutar zidova pronađeni su temelji pravokutnih objekata za kojih se smatra da su bili korišteni u mlađem neolitiku, ranom i razvijenom eneolitiku te razvijenom brončanom dobu.³⁸ Kao i kod drugih primjera, i Solinska gradina imala je skupinu izvidničkih postaja koje su bile dio tzv. *obrambenog kompleksa* u funkciji nadzora šireg područja. Među njima je uzvišenje Glavica na udaljenosti oko tisuću metara zračne linije od Solina, gdje je pronađena nakupina kamenja u obliku raskopane gomile te komadi kamenih blokova na podnožju padine. Uz to, pronađeni su i tragovi *crne zemlje* i prapovijesne keramike, što upućuje na duže djelovanje ljudskoga roda na tome prostoru. Imamo još i uzvišenje pod nazivom Točila nad udolinom Drage, gdje se radi oveće devastacije ne može sa sigurnošću odrediti je li riječ o tumulu ili izvidničkoj postaji.³⁹

5.1.4. Gradina Sopalj

Brdo Sopalj, s nadmorskom visinom od 298 metara, najviše je brdo u sklopu gorskog lanca oko Bakra i njegove okolice. Zaravnjeni vrh brda štite sa zapadne i jugozapadne strane dva reda polukružnih zidina širine od 30 metara. Između dviju zidina, na sjevernoj strani, ostaci

³⁶ STARAC, R., 2013, 502.

³⁷ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 82.

³⁸ STARAC, R., 2013., 502; STARAC, R., 2008, 336 – 338.

³⁹ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 83.

su kružne gomile promjera 10 metara tzv. *izvidničke* kule pomoću koje je omogućen nadzor ulaza gradine. Južnije od gradine prostire se pravokutni objekt datacije novijeg vremena, iz 1. ili 2. svjetskog rata koji je korišten u vojne svrhe. Na istočnom dijelu nalaze se tragovi kružne gomile za koju se smatra da je imala ulogu središnje kule-izvidnice. Na ovome području pronađeni su ostaci prapovijesne zemljane keramike bez ukrasa. Smatra se da je postojalo još izvidničkih postaja i tumula temeljem pronađenih fragmenata prapovijesne keramike koji su činili dio obrambenog kompleksa.⁴⁰

5.1.5. Gradina na Crnom vrhu

Iznad uvale Crno, na sjeveroistočnoj strani zaljeva, nasuprot Bakarskih vrata, u blizini naselja Praputnjak, nalazi se Gradina na Crnom vrhu ili, kako je kod lokalaca poznata, samo kao Gradina. Kao i na Soplju, ovdje je isto riječ o gradini s dva polukružna izdužena bedema, postavljena na različitim uzvisinama, odnosno stupnjevito. Ulaz u gradinu od širine jednog metra nalazi se na srednjem dijelu vanjskoga bedema, s time da je ograđen s jedne i druge strane kamenim blokovima čineći time neku vrstu hodnika. Na samom vrhu brda nalazi se zaravnjeni prostor unutar kojeg je gomila promjera od šest metara, odnosno potencijalna kontrolna točka. Diljem gradine pronađeni su slojevi *crne zemlje* u kojima je nalažena keramika koju prema tehno-morfološkim odlikama datiramo u razvijeno i kasno brončano doba.⁴¹ Vrijedi istaknuti i brdo Glavičina koje se nalazi 140 metara iznad spomenute Gradine. Pronađeni su ostaci još jedne izvidnice promjera šest metara s ostacima prapovijesne keramike, što bi se također moglo smatrati djelom obrambenog kompleksa same Gradine.

5.1.6. Gradina Gradac

Iznad Bakarca ističe se brdo Gradac, koje je podijeljeno na istočni i zapadni dio na visini od pedesetak metara te se prostire 350 m uzdužno, čime štiti od jakih vjetrova dolinu Klančinu lociranu s južne strane brda. Svojim položajem i relativnom blizinom izvora pitke vode, Gradac je bio izuzetno povoljan za nadzor Bakarskog zaljeva, ne samo u prapovijesnom periodu, nego

⁴⁰ POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011, 13.

⁴¹ STARAC, R., 2005, 165.

i u antici, čime se nadzirala komunikacija između Novog Vinodolskog i Bakra.⁴² Za lokaciju same gradine moguće je pretpostaviti da se nalazila na zaravnjenom vrhu istočnog dijela brda. To nam potvrđuje velika količina kamenih ostataka koji se prostiru niz istočnu padinu u smjeru Klančine, taman ispod tzv. stjenovite *police*. Gomila kamenja mogući je rezultat čišćenja vrha budući da su pronađeni ostatci suhozida nepoznate datacije. Uz to su još pronađeni temelji žbuknog zida moguće srednjovjekovne datacije.⁴³ Uz sve navedeno, vrijedi istaknuti kako je na vršnom platou uočljiv crni sloj te su pronađeni ulomci prapovijesne keramike, od čega se ističe mala keramička šalica s visoko uzdignutom ručkom ukrašena urezima koja se datira u kraj 9. ili 8. st. pr. Kr., odnosno u starije željezno doba⁴⁴ Navedeni keramički nalazi raspršeni su diljem spomenute stjenovite *police* i na nakupini kamenja na istočnoj padini, što ukazuje na postojanje gradine. S obzirom na malu površinu platoa, moguće da je riječ o gradini za bijeg u slučaju opasnosti, a potencijalno naselje nalazilo se podno brijega unutar Klančine.⁴⁵ Kao kod prijašnjih gradina, i Gradac je sigurno imao gradinu-izvidnicu, najvjerojatnije zbog svog smještaja na maloj visini od pedesetak metara s izuzetno ograničenim pregledom na okolno područje. Riječ je o lokalitetu zvanom Gomilica koja je smještena na grebenu Kavranić iznad Lokvice, s nadmorskom visinom od 105 metara, gdje se nalaze temelji kružnog suhozidnog objekta.⁴⁶ Drugi lokalitet nalazi se u neposrednoj blizini gradine Gradac. Na visini oko 70 metara, nedaleko od Bakarskih vrata, s pregledom na Bakarski zaljev, smjestila se gomila na već spomenutom rtu Kavranić. Riječ je o kamenoj nakupini promjera oko sedam metara, za koju je moguće da je tumul, no budući da su nađeni i tragovi suhozida na zapadnoj liniji tumula, te i sama strateška pozicija lokaliteta, ukazuje na to da bi ipak mogla biti riječ o izvidničkoj postaji.⁴⁷

⁴² STARAC, R., 2021, 141.

⁴³ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 76 – 77.

⁴⁴ STARAC, R., 2021, 141.

⁴⁵ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 77.

⁴⁶ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 79.

⁴⁷ STRAŽIČIĆ, N., 1996, 79.

5.1.7. Hreljinska gradina

Hreljinska gradina ili stari grad Hreljin smješten je na litici iznad Bakarca te je u srednjem vijeku služio kao trgovačko, obrambeno i upravno središte. Nažalost, višestoljetnim naseljavanjem na tome prostoru izbrisani su tragovi prapovijesne naseljenosti. Iako vrijedi istaknuti da, s obzirom na same topografske i hidrološke uvjete, na ovome je prostoru zasigurno postojala gradina i u prapovijesnom periodu. Između ostalog, postoje primjeri gdje su na prostorima prapovijesnih gradina utemeljeni srednjovjekovni kašteli, kao što je Drivenik i Grobnik, što nam pojačava tezu mogućeg postojanja prapovijesne gradine.⁴⁸

5.1.8. Škabac i Škrbina kod Križišća

Riječ je o stjenovitom grebenu, na kojemu se nalazi zaravnjena terasa sa suhozidnom strukturom, odnosno potencijalnom gradinom preko koje se pruža pogled prema Malom Dolu i Križišću. Jugozapadna strana grebena ima pregled nad Riječkim zaljevom i priobaljem otoka Krka. Na površini navodne gradine pronađeni su ulomci prapovijesne keramike. Unutar gradine nalazi se spilja 67 metara dužine i 9 metara dubine pod nazivom Šrbina, koja je podijeljena na dvije prostorije, gornju i donju. Na području donje prostorije pronađeni su površinski fragmenti lonaca za koje se smatra da pripadaju bakrenom i brončanom periodu.⁴⁹ Navedene strukture u kombinaciji gradina stambenog, refugijalnog te izvidničkog karaktera upućuju na relativno gustu naseljenost Bakarskog zaljeva u vrijeme prapovijesti. Same pozicije gradina i njihovih popratnih izvidnica i refugija ukazuju na široku međusobnu komunikacijsku mrežu Bakarskog zaljeva i njegovog okolnog područja. Popratno s time, bogatstvo prirodnih resursa te geografski položaj bili su povoljan temelj za razvoj buduće populacije kroz antički period, na što ukazuju brojni arheološki nalazi i povijesni izvori. Bitno je naglasiti kako je većina navedenih lokaliteta datirani u brončano doba. Jedina nalazišta kod kojih je poznato da je postojao prijelaz iz brončanog u željezno doba jesu Bakar i Gradac.⁵⁰ Moguće je da u željeznom dobu dolazi do stagnacijskog perioda, iako je veća vjerojatnost kako zbog nedostatka arheoloških istraživanja još nije ustanovljen željeznodobni kulturni sloj.

⁴⁸ STRAŽIČIĆ, 1996, 80.

⁴⁹ STARAC, R., 2021, 141 – 143.

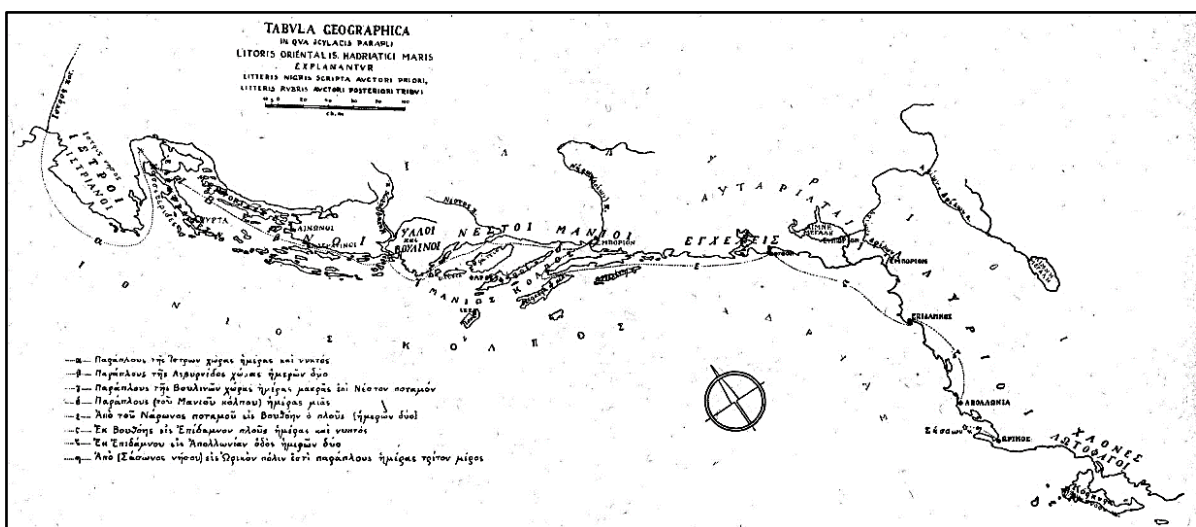
⁵⁰ STARAC, R., 2005, 167 – 168; STARAC, R., 2021, 141.

5. Antička naseljenost

5.1. Izvori

Jadransko more prvi puta spominju grčki pisci, koji ga u početku doživljavaju kao područje na kojemu su se odvijali mitovi. S vremenom će se ono sve jasnije ocrtavati u grčkim dijelima, uslijed sve intenzivnije plovidbe.

Grčki pisci donose prve pisane spomene naroda koji su obitavali na istočnoj obali Jadrana. Tako Hekatej Milećanin, pisac iz 6. i 5. st. pr. Kr., donosi prve vijesti o Liburnima, narodu koji obitava na prostoru od Krke do Raše.⁵¹ Među prvim spomenima Jadranskog mora ubraja se tekst Aristotela Stagiranina, koji u 4. st. pr. Kr. u svojem dijelu *Istraživanja o životinjama* spominje da jedan rukavac Dunava utječe u Jadransko more.⁵² Pseudo-Skilak, koji je djelovao u 4. st. pr. Kr., u svojem dijelu *Plovidba morem uz obale nastanjene Europe* opisuje istočnu Jadransku obalu, govoreći o Istri i Dalmaciji te narodima koji žive na tom području. Nastavlja govoreći o tome da plovidba kroz liburnsko područje traje dva dana (slika 5.).⁵³

Slika 5. Karta Pseudo-Skilakovog viđenja istočne Jadranske obale

(prema: Suić, M., 1955, 186.)

⁵¹ HEKAT. 61; (MÜLLER, K., 1975, 4.)

⁵² KRIŽMAN, M., 1979, 30.-32.

⁵³ Skyl. 20 – 21.; Izvorni tekst preuzet iz SUIĆ, M., 1955, 185 – 186.

Tako se spominju lokacije koje Mate Suić interpretira kao Pelješac, Mljet, Korčulu i dr. te gradove Pharos i Issu, koje Pseudo-Skilak naznačava kao grčke.⁵⁴ Područje Kvarnera spominje Apolonije Rođanin u 3. st. pr. Kr., donoseći podatke o Jadranskoj obali i otocima u *Argunatima*. Navodi Apsirtide, odnosno otoke Cres i Lošinj, a Jadransko more oslovljava s Kronovim morem.⁵⁵ Pseudo-Skimno također spominje Jadransko more i otoke u 3. – 2. st. pr. Kr. u djelu *Periegeza*. Pisac uspoređuje Jadranske otoke s Cikladskim te spominje otoke koje on naziva Apsirtovi, Jantarski i Liburnijski otoci. Također, spominje kako uz Jadransko kopno živi veći broj barbara na plodnoj zemlji, s prevrtljivim vremenom koje je najgore u ljetnome periodu.⁵⁶ Artemidor Efežanin, koji je živio oko 100. godine pr. Kr., spominje grad i otok *Apsirtu* u djelu koje nije sačuvano, a taj podatak donosi kasnoantički pisac Marcijan.⁵⁷ Strabon Amasejac, koji je živio oko 64. g. pr. Kr. do 23. godine nove ere, spominje Kvarnerske otoke, odnosno Apsirtide.⁵⁸ Nepoznati pisac iz 1. st., u svome djelu *Apolodorova biblioteka*, spominje Apsirtove otoke u Iliriji.⁵⁹

Osim grčkih pisaca, postoji manji broj rimskih autora koji u svojim djelima spominju kvarnersko područje. Među njima je Pomponije Mela koji u svojem djelu *Korografija*, koje se smješta između 43. i 44. godine,⁶⁰ spominje istočnu Jadransku obalu te u njemu navodi Osor, Vis, Trogir i druga mjesta.⁶¹ Zatim Hrvatsko primorje spominje Plinije Stariji u 1. st., u svojem djelu *Prirodopis*, kao prostor nastanjen Mentorima.⁶² Većina povijesnih izvora ove prostore opisuje u vidu udaljenosti jedne točke od druge te eventualno napominju kojim su narodima bili nastanjeni u to vrijeme.

Prvi pravi i konkretni spomen bakarskog prostora donosi ipak grčki pisac Klaudije Ptolomej u svojoj *Geografskoj uputi*. Služeći se informacijama dobivenim od strane trgovaca, putnika i drugih antičkih autora, Ptolomej donosi niz geografskih lokacija koje predočava na kartu. U

⁵⁴ SUIĆ, M., 1955, 127-150.

⁵⁵ KRIŽMAN, M., 1979, 47.

⁵⁶ SCYM. 188-194 (MÜLLER, K., 1855, 202-203); SCYM. 369-394 (MÜLLER, K., 1855, 211-213.)

⁵⁷ Marc. Epit. Artem 4,11, (MÜLLER, K., 1855, 575)

⁵⁸ Strabo 2, 5, 20 (H., L., JONES, 1969. 288 – 289.)

⁵⁹ Apoll. Bibl. I, 9, 25, 4 (MÜLLER, K., 1874) KRIŽMAN, M., 1979, 85 – 87.

⁶⁰ KRIŽMAN, M., 1979, 212 – 222.

⁶¹ PARTHEY, G.,F., C., 1867, 46-58 (II. 56-57; II. 114)

⁶² NH 3, 139-141; MAYHOFF, K., 1906.

tom nizu on redom spominje *Tarsaticu*, ušće rijeke *Oenei*, *Uolkéra* i *Seniu* kao logičan niz.⁶³ Uz Klaudija Ptolomeja, vrijedi istaknuti i srednjovjekovnog kartografa Abrahama Ortelijsa koji izrađuje kartu *Pannonia et Illyrici veteris tabula*. Služeći se antičkim izvorima različitih pisaca, uspio je rekonstruirati kartu antičkog Ilirika i Panonije iz vremena Dioklecijanove reforme, s popratnim gradovima toga područja, čineći ju, uz Ptolomejovu, jedinom kartom s prikazom antičke *Volcere*.⁶⁴

5.2. Romanizacija

Prodorom rimskih snaga na područje istočne jadranske obale započinju sukobi između Rima i lokalnih plemenskih zajednica toga prostora. Prvi kontakt zbio se na histarskom teritoriju, odnosno na prostoru današnjeg istarskog poluotoka, kada je autohtono stanovništvo izgubilo u sukobu protiv Rimljana. Iako, može se pretpostaviti da je romanizacija toga prostora počela za vrijeme Julija Cezara osnivanjem rimskih kolonija *Pole* i *Parentiuma* oko 47. godine pr. Kr.⁶⁵ U sličnome vremenskom okviru osnovane su i druge poznate rimske kolonije na području današnje Dalmacije, kao što su *Iader*, *Salona* i *Narona*.⁶⁶ Važnost Jadrana za rimski interes pomorske trgovine, prije njegovog samog osvajanja, potvrđena je navodom koji spominje kako rimska vlast šalje brodove kojima je cilj spriječiti gusarenje i pomoći prilikom budućih osvajanja.⁶⁷ Od velikog značaja bio je i pomorski promet preko kojeg su se transportirali različiti resursi – hrana, vino, ulje i građevinski materijal. Uz navedeno, takva vrsta prometa bila je ključna za transport vojske.⁶⁸ Shodno tome, plovidbena ruta od sjevera prema jugu (slika 6.) podrazumijevala bi put uz obalu istarskog poluotoka. Moguća pristaništa duž Kvarnera bile su luke Lošinja i Ilovika te uvala Unija.⁶⁹ Pomorska ruta koja bi prolazila uz Primorje i doticala Bakarski zaljev bila je većinom zanemarena u vrijeme ranog carstva te su postojeće pomorske rute vjerojatno bile organizirane na manjoj geografskoj, odnosno lokalnoj razini. Podvodni nalazi potvrđuju tu tezu, te je prostor istočne Istre, Kvarnerskih otoka,

⁶³ MÜLLER, K., PTOL. GEOGR., KNJIGA II., POGLAVLJE 16, 1843, 133.

⁶⁴ ORTELIUS, A., 1595, Inventarni br. 42.

⁶⁵ MATIJAŠIĆ, R., 2017, 381 – 382.

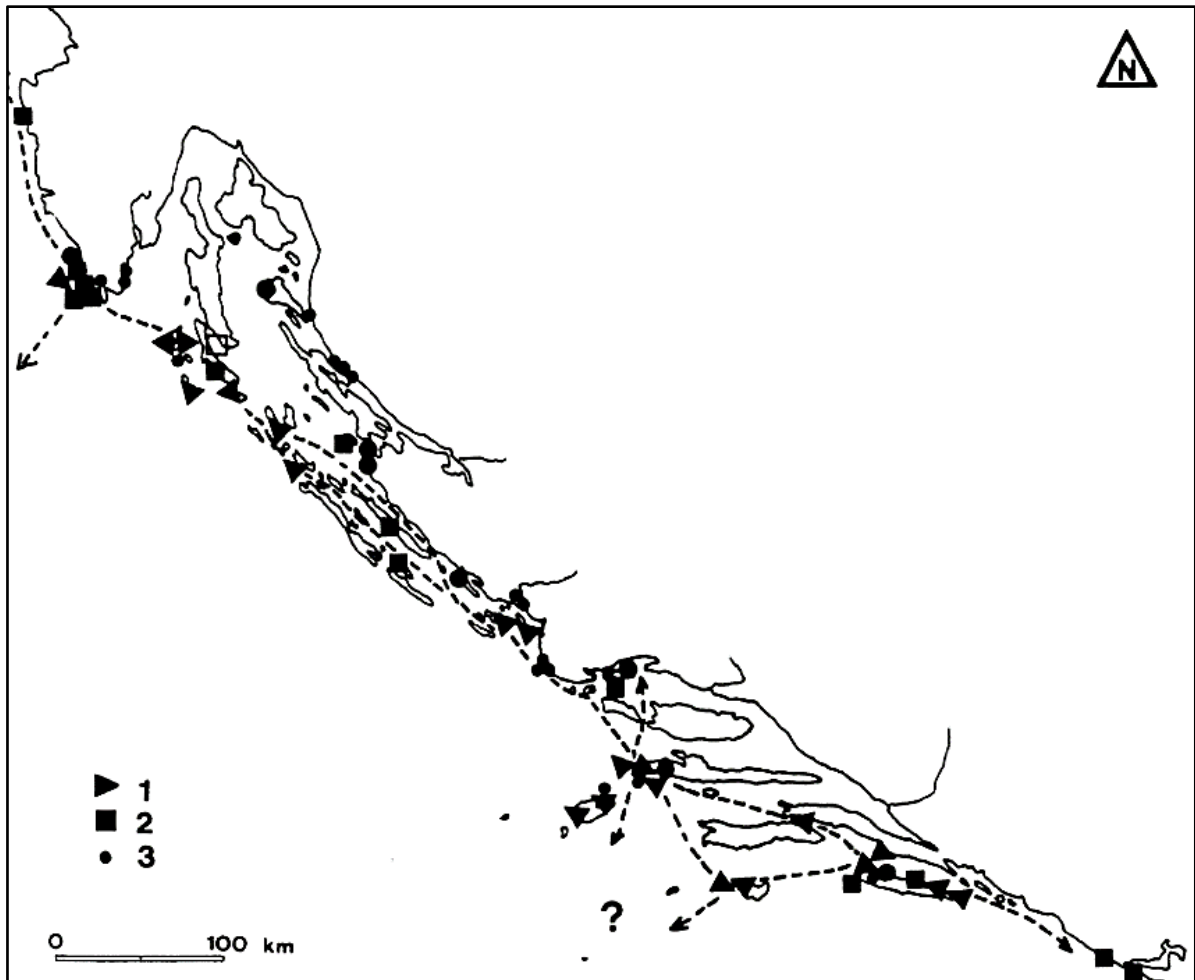
⁶⁶ MATIJAŠIĆ, R., 2017, 382 – 383.z

⁶⁷ KONCANI UHAČ, I., 2008, 18.

⁶⁸ GLAMUZINA, N., FUERST – BJELIŠ, B., 2015, 72 – 73.

⁶⁹ JURIŠIĆ, M., 2000, 53.

Primorja i podvelebitskog prostora siromašan navedenim nalazima, što se odnosi i na prostor današnjeg grada Bakra.⁷⁰ Prolazeći Kvarner, ruta se nastavljala prema jugu uz obalu i okolne otoke koji pružaju zaštitu brodovima od jakih vjetrova.

Slika 6. Plovidbena ruta istočnom jadranskom obalom

(prema: Jurišić, M., 2000, 127.)

Osim raznih brodoloma, koji dokazuju da je trgovačka ruta koja je prolazila istočnom jadranskom obalom sa sigurnošću postojala,⁷¹ isto dokazuju i sami tereti brodova, poput kipa čistača strigila koji je izbačen kako bi olakšao brod tijekom nevremena.⁷²

⁷⁰ JURIŠIĆ, M., 2000, 53.

⁷¹ Brojne brodolome spominje JURIŠIĆ M., u svom radu *Ancients shipwrecks of the Adriatic* u izdanju BAR-a

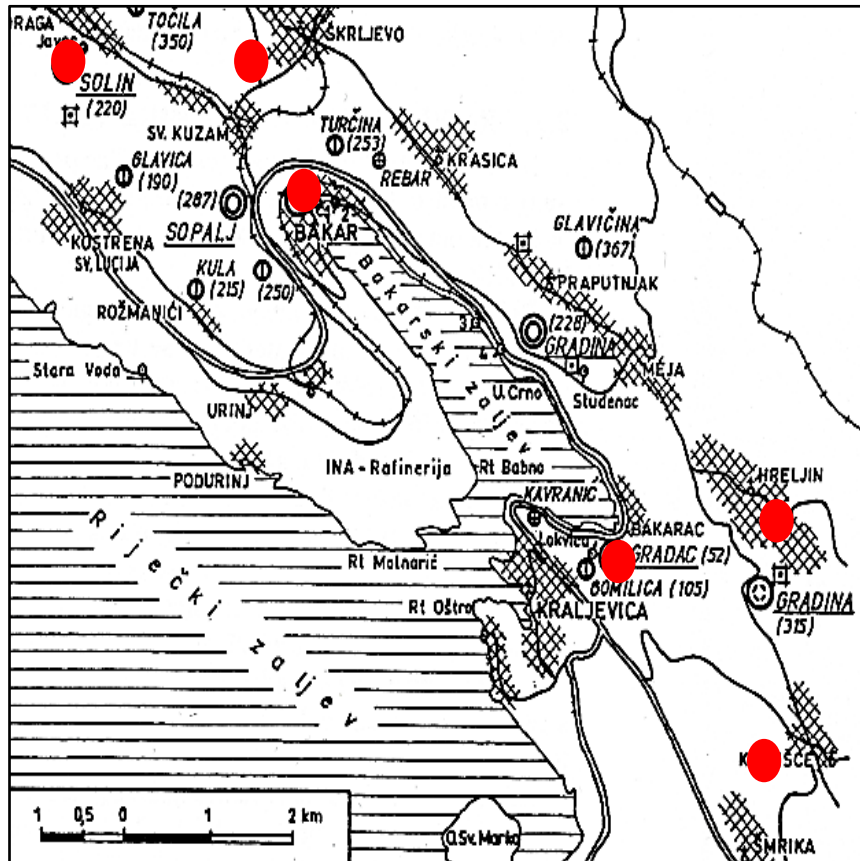
⁷² CAMBI, N., 2007, 105.

Bakarski zaljev i njegova okolica nisu bili izostavljeni u procesu romanizacije, što dokazuju brojni materijalni nalazi iz toga perioda. Nekoliko već spomenutih prapovijesnih lokacija bile su iskorištene u različite svrhe, bilo to stambenog, obrambenog ili refugijalnog karaktera. Za razliku od prapovijesnih vremena, Rim korištenjem žbuke te različitim građevinskim metodama obnavlja i nadograđuje već postojeće prapovijesne geografske točke interesa. Širenjem rimskih granica postojala je potreba za bržu i jednostavniju komunikaciju između naselja, čime se izrađuje cestovna mreža koja ih je međusobno povezivala. Nagla ekspanzija te obuhvaćanje sve većeg teritorija tražilo je potrebu za nadziranje i očuvanje cestovnog prometa koji se odvijao na tome području, bilo to u ekonomske ili vojne svrhe. Svjedoci su tome brojna rimska naselja, nekropole, izvidničke utvrde i refugiji, što ukazuje živahan tijek naseljavanja i trgovine. Takva infrastruktura bila je potrebna radi sve više rastućeg stanovništva koje je iziskivalo kako životnu tako i ekonomsku stabilnost. Bitni element rimske ekspanzije bio je prometni sustav između glavnih urbanih središta. Svrha izgradnje cesti bila je za vojsku, državnu upravu i trgovce. Niz ceste bile su smještene postaje za odmor i zamjenu konja, dok su za sigurnost brinule vojne postrojbe. Ceste na području današnje Hrvatske povezivale su rimske provincije s ostalim dijelovima Carstva. Većinom su bile trasirane na postojećim stazama najpovoljnijih prirodnih komunikacijskih pravaca od kojih se treba razdvojiti longitudinalne od transverzalnih cesta. Za ovaj rad najvažnija je primorska longitudinalna cesta uz istočnu obalu Jadranskog mora krenuvši iz *Aquilee* (Akvileja) prema *Tarsatici* (Rijeka), *Volceru* (Bakar?), *Ad Turresu* (Crikvenica?), *Seniji* (Senj), *Jaderu* (Zadar), *Saloni* (Solin), *Naroni* (Vid kod Metkovića) koja se nastavlja prema *Skodru* (Skrad) i *Dyrrahionu* (Drač). Izvedene su i sporedne ceste na koridoru između manjih gradskih središta i važnih gospodarskih lokaliteta poput kamenoloma, rudnika i riječnih pristaništa.⁷³ Kako su rimske ceste bile jedne od neizostavnih komponenti u širenju rimske civilizacije, upravo zbog toga u ovome radu dotaknut ću se značajnih lokaliteta uz pretpostavljenu rimsku cestovnu komunikaciju. Navedeni slijed ne prati kronološki poredak korištenja spomenutih lokaliteta, pa će njihov vremenski tijek ipak biti na kraju rada detaljnije pojašnjen.

⁷³ GLAMUZINA, N., FUERST – BJELIŠ, B., 2015, 72 – 73.

5.3. Antička topografija

U vrijeme antike na području Bakra i okolice smjestila se nekolicina antičkih naselja i utvrđenja (slika 7.).

Slika 7. Raspodjela antičkih lokaliteta

(prema: Pavić, F.)

5.3.1. Solin

Spuštajući se preko *Tarsatice*, prateći obalu prema jugu, dolazi se do uvale Martinšćica iznad koje se nalazi brdo Solin, koji svojom dominantnošću nadzire udolinu Drage kroz koju je prolazila moguća putanja rimske ceste, koja je prolazila kroz Drašku dolinu prema Sv. Kuzmu. Kao što je već utvrđeno, ljudski tragovi na prostoru brda Solin vidljivi su kroz veći dio prapovijesnog perioda još od neolitika, s izuzetkom kasnog brončanog doba te željeznog doba. Život ponovno započinje tokom antike gdje lokalno stanovništvo počinje koristiti stratešku predispoziciju prostora prapovijesne gradine. Njena funkcija u tome periodu bila je refugijalnog i nadzornog karaktera u drugoj polovici 3. st., što potvrđuju ostatci antičkog kaštela s kojim se

nadzirala rimska cesta te se pružala zaštita lokalnog antičkog stanovništva iz okolnih naseobina kao što su Draga – Brig, Kostrena – Šoići, Kostrena – Sveta Lucija, Kostrena – Urinj.⁷⁴ Osim navedenog, otkrivene su još i obrambene zidine s kvadratnim kulama koje su bile dio obrambenog sustava *Claustra Alpium Iuliraum*, izgrađene krajem 3. ili početkom 4. st.⁷⁵ Za njezinu izgradnju koristio se grubo lomljeni kamen i lokalni vapnenac koji je bio uzet s obližnjeg prapovijesnog bedema te su bili vezani čvrstim vapnenim mortom čija je visina sezala do četiri metra.⁷⁶ Putanja zidina pratila je smjer spomenutog brončanodobnog suhozidnog zida.⁷⁷ Prema arheološkom materijalu pronađenom unutar zidina, utvrda je u kratkim intervalima bila korištena između 4. i 6. st.⁷⁸

5.3.2. Sv. Kuzam i Draga

Do danas je tek u dijelovima vidljiva rimska cesta koja se prostire kroz Dragu, koju omeđuju brda kamenih vrhova od krednog vapnenca, i Sveti Kuzam te se spušta preko brda Kalvarija u Bakar kroz ulice Voj i Lokaj u smjeru Bakarca.⁷⁹

5.3.3. Bakar

Izuzevši Klaudija Ptolomeja i Ortelija, imamo vrlo oskudne pisane podatke o Bakru u antičko doba, što izuzetno otežava razumijevanje njegovog razvitka. U arheološkom smislu jedini konkretni podaci o postojanju tog naselja jesu nalazi dviju nekropola. Budući da su tokom različitih stoljeća unutar Bakra pronađene dvije lokacije koje su sadržavale grobne cjeline bogate priložima, može se pretpostaviti sljedeće: ili je riječ o dvije zasebne nekropole ili o jednoj većoj koja je tijekom stoljeća naseljavanja i devastiranja presječena u dva djela. U ovome radu tretirat ću istražene cjeline kao dva zasebna lokaliteta, kako bih mogao lakše razumjeti i objasniti kronološki slijed ukapanja (slika 8.).

⁷⁴ D., HIRC, 1993, 104; STARAC, R., 2014, 398.

⁷⁵ STARAC, R., 2016, 462.

⁷⁶ STARAC, R., 2014, 398.

⁷⁷ STARAC, R., 2013, 501 – 502.

⁷⁸ STARAC, R., 2014, 398.

⁷⁹ BAUER MUNIĆ, V., 2005, 155.

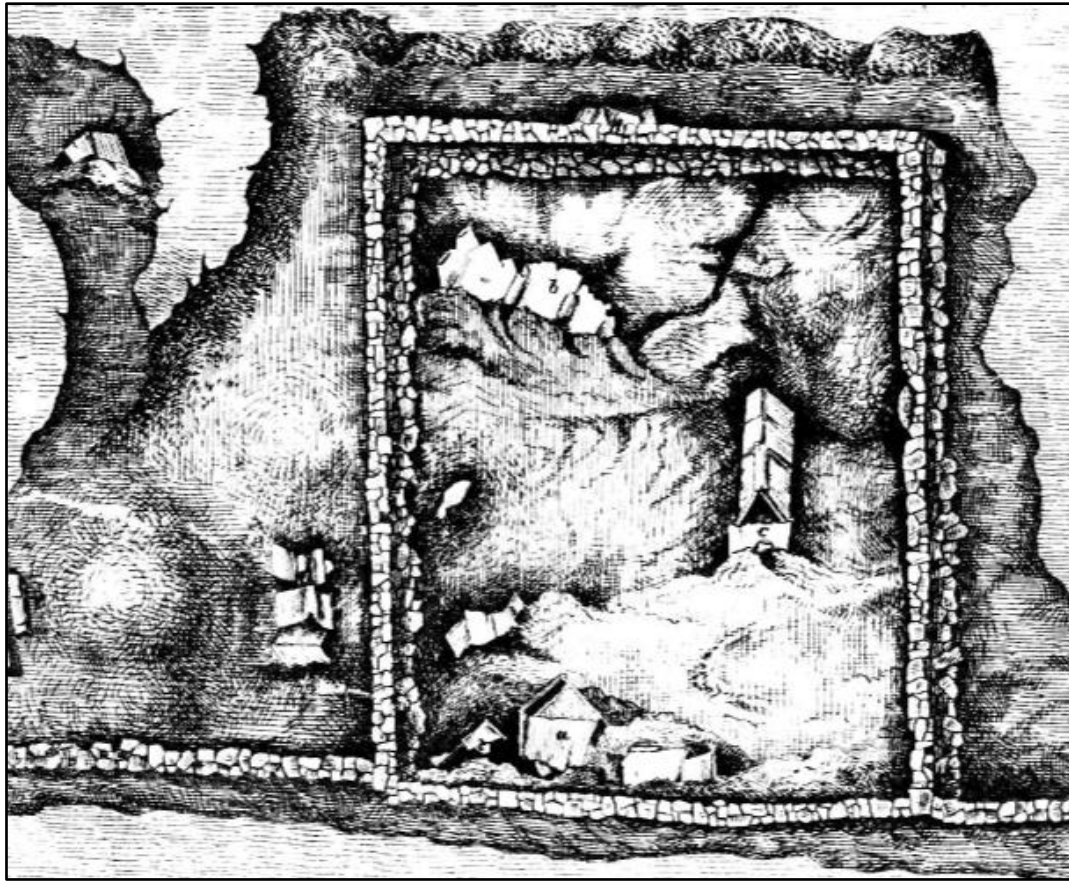
Slika 8. Položaji istočne i zapadne nekropole
(prema: Pavić, F.)

5.3.3.1. Istočna nekropola

Lokacija istočne nekropole nalazi se na istočnome dijelu grada Bakra u današnjoj Veberovoj ulici, odnosno bivšem Manganskom trgu⁸⁰, a slučajno je otkrivena prolaskom konja koji je prenosio teret.⁸¹ Njegovim istraživanjem unutar petnaest dana, Šime Ljubić detaljno je opisao i skicirao izgled samoga groblja, grobova, urni, nalaza, čime je i naveo vlastitu tipologiju samih grobova (slika 9.).

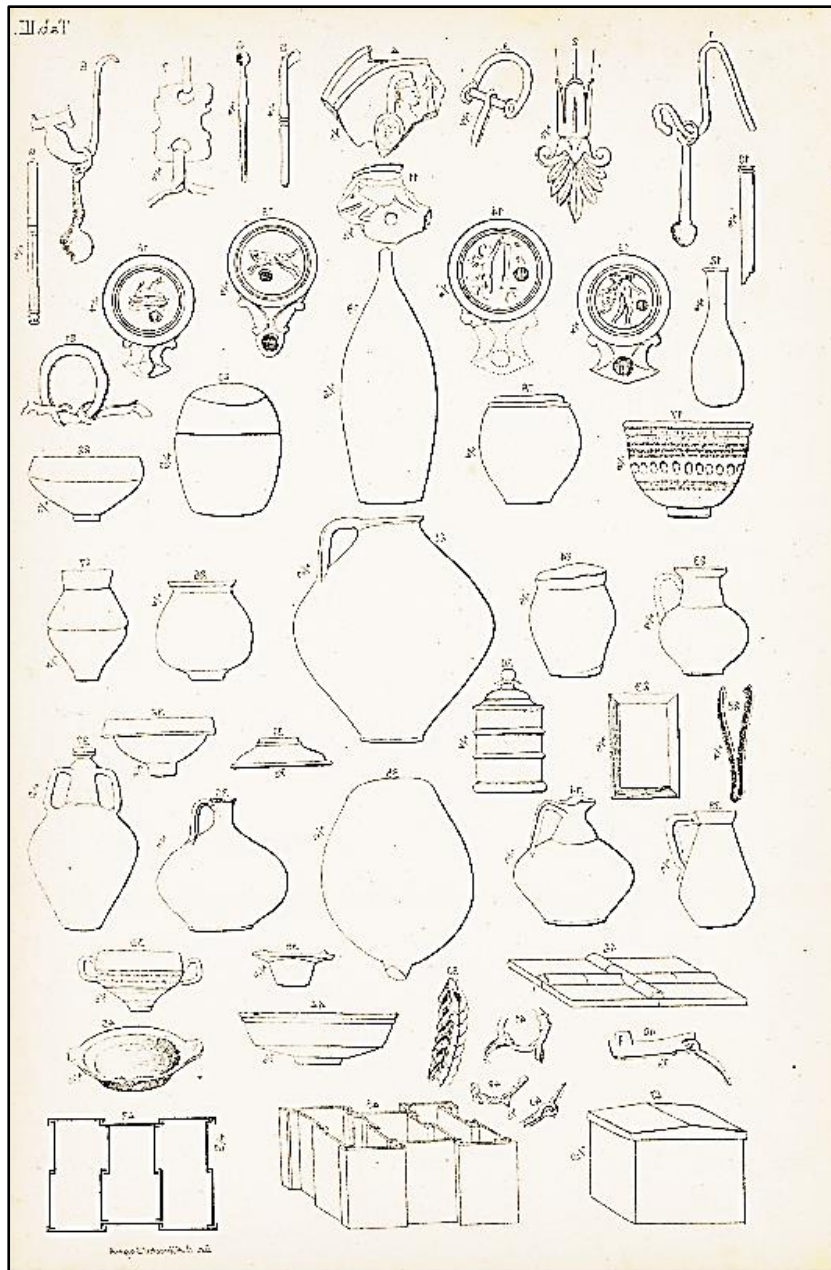
⁸⁰ LUZER, J., 2018, 19, 169 – 170, 184 – 186.

⁸¹ BRANKOVIĆ, D., 2021, 73.

Slika 9. Tlocrt parcele iz tzv. Istočne nekropole
(prema: Ljubić, Š., 1882., Tab I)

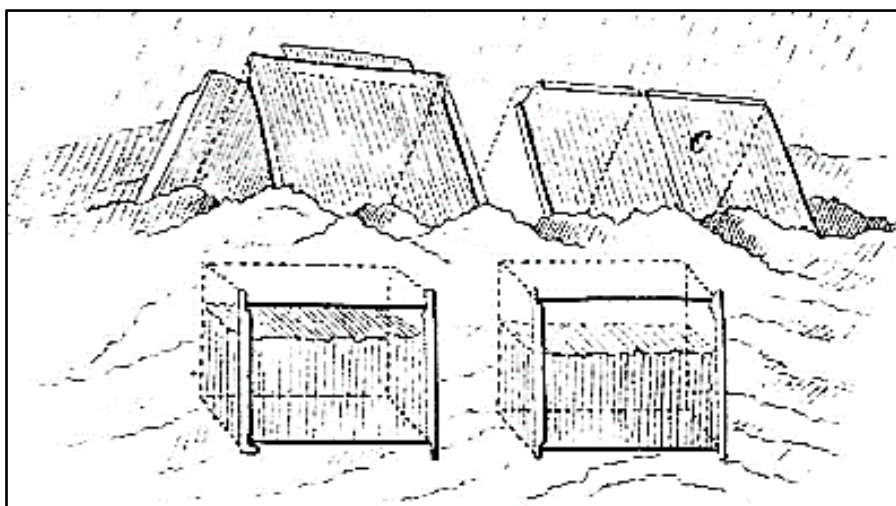
Što se tiče nalaza, Ljubić ih je podijelio na: dragocjenosti, predmeti od raznih kovina, predmeti od kosti i od drva, staklenke (zdjele, tanjuri, čaše, šalice, boce i igle) te zemljano posuđe (tanjuri, zdjele, vrčevi i ćupovi, lonci, vjedra i urne, poklopci, posude zemljanog osobitog oblika), svjetiljke, novac i cigle (slika 10.).

Slika 10. Prikaz nalaza iz istočne nekropole
(prema: Ljubić, Š., 1882, Tab III.)

Prema navedenim Ljubićevim skicama, ne može se ustanoviti redoslijed grobova, ali mogu se razaznati tzv. grobne parcele. Same parcele bile su pravokutnog oblika od žbukanog kamena te, prema iznesenim mjerama, relativno su malih dimenzija, tipa šest s pet metara, zbog čega se pretpostavlja da su se unutar njih nalazili ranocarski paljevinski grobovi. Ako povučemo analogije drugih lokaliteta s grobnim parcelama kao što su Nadin, Skradin i Zadar, gdje su nekropole bile postavljene uz glavne prometnice, dalo bi se pretpostaviti kako je nekropola u

Bakru bila pozicionirana na isti način.⁸² Time navedenim, može se još izdvojiti i dvadeset primjeraka okruglih urni s poklopcima te jedna kvadratnog oblika s poklopcem.⁸³ Ljubić je grobne cjeline podijelio na dva tipa. Prvi tip grobova bili su oni koji su načinjeni od nasuprotno koso postavljenih tegula, čime su imitirale kućni krov, što je ujedno bio popularni stil diljem cijele Liburnije (slika 11.).⁸⁴ Takav tip grobova mogao je sadržavati incineracijski ukop, ali ako se pomno promotri nekolicina crteža Šime Ljubića, mogu se vidjeti po dužini koso poslagane opeke, čime bi se dalo pretpostaviti kako je riječ o inhumacijskom ukopu.⁸⁵

Slika 11. Prikaz presjeka grobova s imitacijom krova
(prema: Ljubić, Š., 1882, Tab. I.)

Drugi tip grobova bili su nedvojbeno incineracijski, koji su načinjeni od četiri okomito zabodene opeke čineći kvadratnu formaciju, dok je peta služila kao poklopac (slika 12.). Navedene pojedine tegule bile su pečatirane od strane sljedećih keramičarskih radionica: NERONS CLA PN, TI PANSINA, PANSIANA, SOLONAS. Riječ je o tegulama koje su rasprostranjene diljem cijele antičke Liburnije te su se proizvodile na sjevernojadranskom prostoru južno od Padske nizine u periodu od kraja 1. st. pr. Kr. te druge polovice 1. st.⁸⁶ Uz navedeno, može se još izdvojiti i treći tip groba, a to je obična zemljana raka.

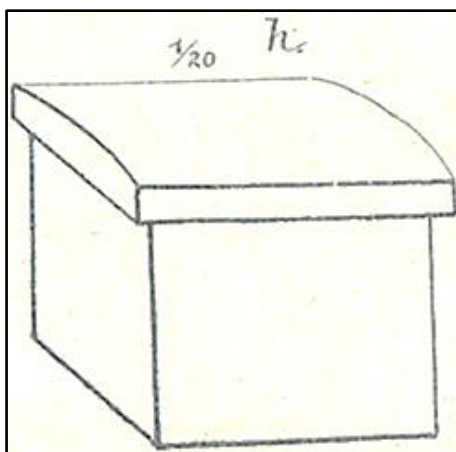
⁸² SERVENTI, Z., JURJEVIĆ, M., 2012, 200 – 204.

⁸³ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 16.

⁸⁴ SERVENTI, Z., JURJEVIĆ, M., 2012, 199.

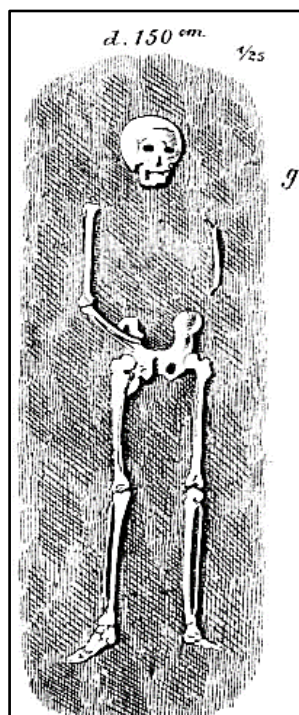
⁸⁵ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 16.

⁸⁶ MARDEŠIĆ, J., 2006, 101 – 102; ČURKOVIĆ, M., 2008; 77 – 78; VUKOV, M., 2016, 157.

Slika 12. Prikaz groba u obliku škrinje
(prema: Ljubić, Š., Tab. I.)

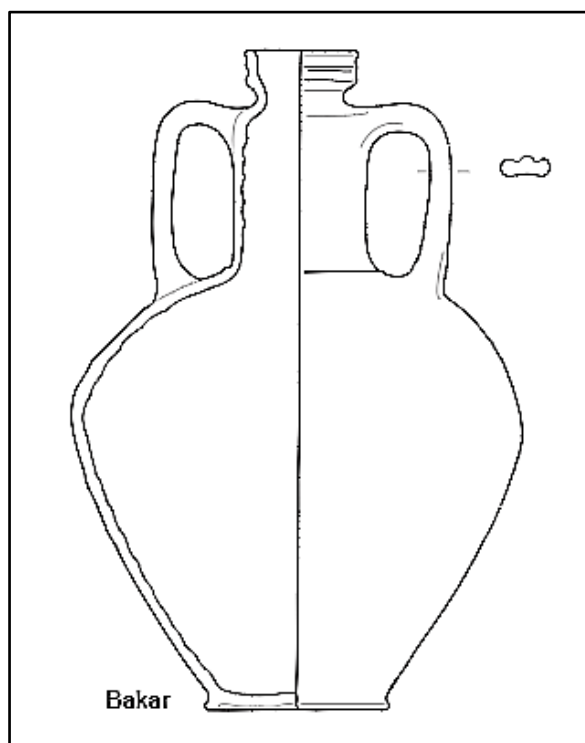
Uz paljevinske, pronađena su i dva skeletna ukopa (slika 13.) bez ikakvih priloga, pa se ni ne mogu datirati. Budući da su bili plitki ukopi te su bili položeni iznad paljevinskog sloja, da se pretpostaviti kako je riječ o naknadnim ukopima.⁸⁷

Slika 13. Prikaz skeletnog ukopa
(prema: Ljubić, Š., 1882, Tab I.)

⁸⁷ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 17.

Od navedenih predmeta mogu se izdvojiti lucerne s pečatima proizvođača, kao što su: ATIME, ATIMETI, CANNEI, CASSI, SEXTI, STROBILI, VERI, VIBIANI; amfore ravnog dna – crikvenički Tip 1 datirane u 1. st. Amfore su se proizvodile unutar crikveničke keramičarske radionice Sesкта Metilija Maksima, namijenjene lokalnom tržištu sjevernog Hrvatskog primorja (slika 14.).⁸⁸

Slika 14. Prikaz jadranske amfore ravnog dna – Crikvenički tip 1.1
(prema: Lipovac Vrkljan, G., 2014, 105, T. 1.)

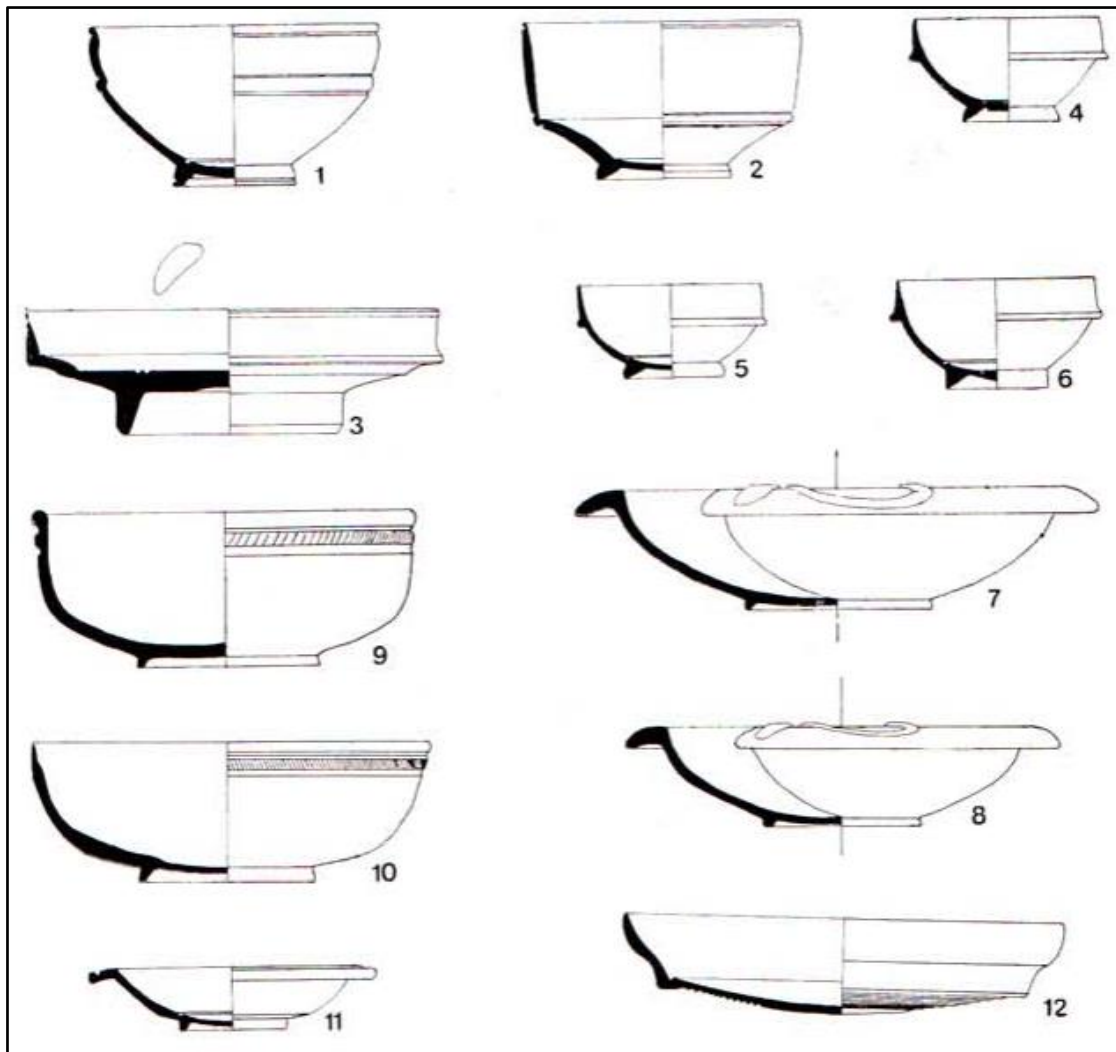
Treba izdvojiti pozamašnu količinu staklenih predmeta koje su obradili i analizirali Irena Lazar i Zoran Gregl u njihovom zajedničkom radu *Bakar: staklo iz rimske nekropole*. Riječ je o slobodno puhanim proizvodima koje spomenuti autori dijele na stolno posuđe koje sačinjavaju tanjuri, čaše i zdjele.⁸⁹ Sljedeću skupinu čini posuđe za pohranu koji se može podijeliti na boce, urne/lonce i varije, dok kod kozmetičkog posuđa vrijedi istaknuti balzamarije načinjenih od različitih boja i oblika.⁹⁰ Zahvaljujući detaljnoj analizi staklenog materijala, mogu se raspoznati proizvodi iz radionica s područja sjeverne Italije, od kojih najviše primjera dolazi upravo iz

⁸⁸ LIPOVAC VRKLJAN, G., 2011, 9 - 18; LIPOVAC VRKLJAN, G., 2014, 95.

⁸⁹ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 49.

⁹⁰ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 81 - 91.

Aquilee. Također, ima primjera iz ciparskih radionica te proizvoda lokalne produkcije čije se radionice ne mogu sa sigurnošću ubicirati. Uz njih, važni su nalazi *terre sigillate*, koju većinu čini istočna *sigillata B* te u manjim količinama italska *sigillata* koja se proizvodila od 10. g. pr. Kr. do 15. g. poslije Kr. i sjevernoafrička *sigillata* datirana između prve polovice prvog stoljeća te do kraja drugog stoljeća (slika 15.).⁹¹ Takva vrsta materijala ukazuje na činjenicu kako se Bakar koncentrirao na morske trgovačke rute već od 1. st. poslije Kr. uvozeći robu iz Afrike i s istoka.⁹²

Slika 15. Prikaz nalaza *terre sigillate*
(prema: Makjanić, R., 1985, TAB V.)

⁹¹ MAKJANIĆ, R., 1985, 45; LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 17.

⁹² MAKJANIĆ, R., 1985, 46.

Za kraj, zanimljiv nalaz je i pet kamenih pločica za razmazivanje masti, koje u kombinaciji pincete, žlice čine ili toaletni ili medicinski pribor (slika 16.).⁹³

Slika 16. Primjer kamene pločice
(foto: Branković D.,)

Zbog oskudne prirode samih informacija, trebali bismo se uzdati u Ljubićevu dataciju trajanja nekropole između 54. i 161. godine po Kristu, iako Lazar i Gregl, temeljem njihove naknadne i detaljne analize staklenih predmeta,⁹⁴ smatraju kako je vijek trajanja nekropole bio nešto duži. Oni smatraju, na temelju pozamašne količine staklenih nalaza (slika 17.), kako zamiranje nekropole započinje početkom 3. st., no razlozi toga trebala bi biti poznati tek daljnjim arheološkim istraživanjima.⁹⁵

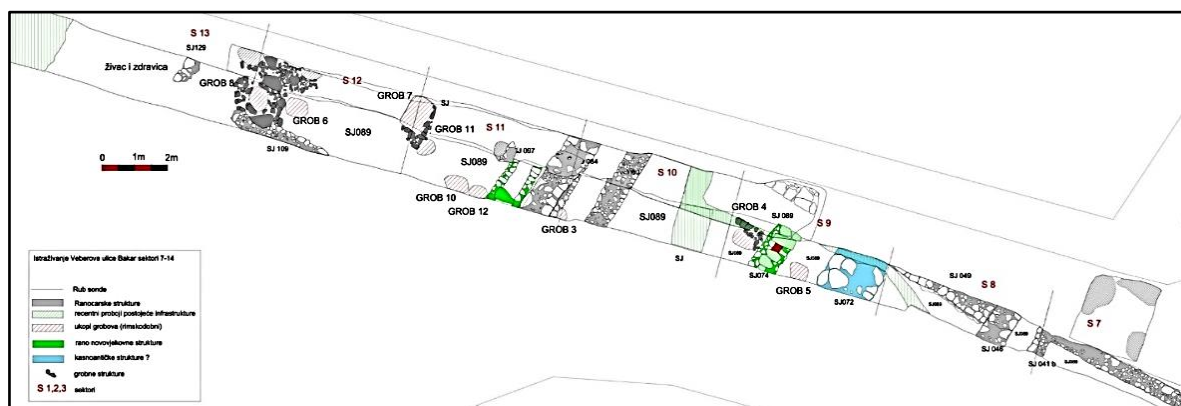
Slika 17. Prikaz staklenih predmeta pronađenih unutar nekropole
(prema: Lazar, I., Gregl, Z., 2008, 58, 64, 68, 86.)

⁹³ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 17.

⁹⁴ Navedeni predmeti drže se u Arheološkom muzeju u Zagrebu te njihovom znatnom količinom aludiraju na razvijenu i bogatu trgovinu samoga naselja; LAZAR, I., GREGL, Z., 2008, 8 i 96.

⁹⁵ LAZAR, I., GREGL, Z., 2008. 95.–96 .

Novijim zaštitnim istraživanjima *istočne* nekropole koje je proveo Arheo Kvarner d.o.o., u sklopu postavljanja vodovodnih i kanalizacijskih cijevi, otkrivene su rimske zidane strukture među kojima je pronađen 21 incineracijski ukop (slika 18.). Navedene zidne strukture, prema mišljenju Matije Makaruna, formiraju grobne parcele jer su istovremene s pronađenim grobnim ukopima.⁹⁶

Slika 18. Skica rimskih zidanih, kasnoantičkih, novovjekovnih konstrukcija i rimskih ukopa (prema: Makarun, M., 2023, 11.)

Pronađene grobne strukture bile su formirane na četiri načina: od žbukanih zidova, tegula koje su tvorile krovnu konstrukciju, od neobrađenog kamena te obična zemljana raka (slika 19.).

Slika 19. Prikazi vrsta grobnih konstrukcija (foto: Radinović N.,)

⁹⁶ MAKARUN, M., 2023, 11.

Unutar grobova pronađene su dvije kamene urne, od kojih je jedna sadržavala priloge unutar i uokolo sebe (slika 20.), dok je druga samo sadržavala paljevinske ostatke.

Slika 20. Prikaz kamene urne s priložima
(foto: Radinović, N.,)

Izuzevši dvije urne, unutar ostalih grobova pronađeni su samo ostaci paljevine u zemlji s položenim staklenim, keramički, koštanim i metalnim priložima. Na temelju toga može se zaključiti kako je riječ o grobnim parcelama usporedne onima koje je istraživao i dokumentirao Šime Ljubić. Veća količina grobnih priloga pronađena je u fragmentiranom stanju s obzirom da su bili nekoliko centimetara ispod hodne površine. Od cjelovitih primjera može se izdvojiti nalaz lucerne, koštane pikside, balzamarija i koštane kockice za igru (slika 21.). Na temelju samih nalaza, grobovi se mogu datirati u 1. i 2. st.⁹⁷ Treba napomenuti kako je riječ o djelomično devastiranom lokalitetu iz razloga što su bile postavljene različite instalacije poput raznih kablova i cijevi te odvodni kanal iz vremena Austro-Ugarske Monarhije koji su doveli do probijanja nekih slojeva.⁹⁸

⁹⁷ RADINOVIĆ, N., 2022, 1 – 3; MAKARUN, M., 2023, 1 - 11; Veliko hvala Matiji Makarunu, vlasniku Arheo Kvarnera d.o.o., te Nini Radinović, voditelju arheološkog nadzora u Veberovoj ulici, na pruženom uvidu u preliminarna izvješća. Vrijedi još napomenuti kako neke informacije nisu stavljene u izvješće, nego su dobivene usmenim putem od strane Nine Radinović.

⁹⁸ Ivo Marochino spominje kako je 1892. godine za izgradnju Gajevog šetališta uzeta zemlja s Magnaskog trga, odnosno današnje Veberove ulice, čime bi i to bio mogući faktor devastacije nekropole.

Slika 21. Prikaz grobnih priloga
(foto: Radinović, N., i Toljanić, F.)

5.3.3.2. Zapadna nekropola

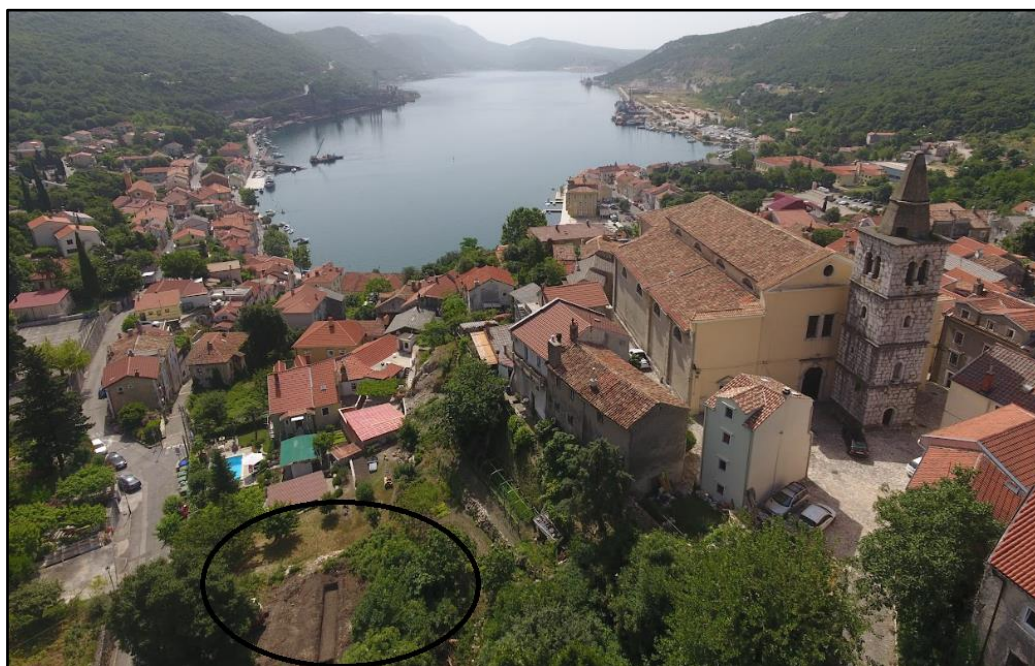
Područje nad kojim su se prostirale poljoprivredne terase istočno od Frankopanske ulice i južno od Ulice Voj (slika 22.), podno crkve Sv. Andrije i kaštela (slika 23.), bilo je već i prije poznato kao potencijalno arheološko nalazište slučajnim otkrićem dvaju kamenih rimskih urni.⁹⁹ Sporadična istraživanja navedenog područja izvodila je arheološka firma Arheo Kvarner d.o.o. u periodu između 2021. i 2023. godine, što je rezultiralo otkrićem rimske nekropole.¹⁰⁰

⁹⁹ BRANKOVIĆ, D., 2021, 71; Ako uzmemo u obzir navode Josipa Luzera te nacrt Matije Mažića, dalo bi se zaključiti kako je zapravo riječ o već spomenutom vinogradu Sarazinovo, nad kojim je vršeno arheološko istraživanje od strane Josipa Brunšmida; LUZER, J., 2018, 19 – 20, 260.

¹⁰⁰ BRANKOVIĆ, D., 2021, 73; Isti, 2022, 4; Zahvaljujem se Matiji Makarunu, vlasniku Arheo Kvarnera d.o.o., Daliboru Brankoviću, voditelju terenskih istraživanja u Ulici Voj, na pruženom uvidu u preliminarna izvješća i ostaloj dokumentaciji arheoloških iskopavanja u Ulici Voj.

Slika 22. Satelitska snimka položaja Zapadne nekropole
(prema: Branković, D., 2022.)

Slika 23. Zračna snimka položaja nekropole podno crkve sv. Andrije i kaštela
(foto: Branković, D.,)

S obzirom da je navedena nekropola udaljena otprilike 400 metara od pretpostavljene lokacije arheoloških iskopavanja od strane Šime Ljubića, moguće je kako je riječ ili o dvije nekropole ili o jednoj većoj prostornoj cjelini na kojoj su vršeni ukopi.¹⁰¹ Probnim sondažnim istraživanjem 2021. uspjelo se utvrditi postojanje antičke nekropole unutar koje je pronađeno šest paljevinska groba, od kojih je četvero istraženo i detaljno dokumentirano. Navedeni grobovi bili su posloženi u relativno pravilnom nizu te su se protezali u smjeru sjeverozapad i jugoistok, dok su kod nekih vidljivi ostatci suhozidne arhitekture od nepravilnog kamenja.¹⁰²

Unutar samih grobova pronađene su u vertikalnom položaju postavljene amfore koje su vršile funkciju urni (slika 24.). Većinom tzv. urne sadržavale su priloge unutar i uokolo njih koji su bili ili u fragmentiranom ili u cjelovitom stanju. Pronađeni prilozima jesu koštane igle, keramičke svjetiljke (*lucernae*), keramički vrčevi i zdjele, metalni predmeti (željezni ili brončani čavli i kovanice) te stakleni predmeti (balzamariji i stakleni vrčevi). Branković navodi moguću kulturnu funkciju čavli, budući da su pronađeni u svim istraženim grobovima te jedan je pronađen unutar staklene boce. Također ističe kako se svakome pokojniku mogao odrediti spol i zanimanje na temelju pronađenih specifičnih priloga unutar grobova te kako je gotovo svaki grob sadržavao barem jedan keramički vrč i zdjelu te uljanicu.¹⁰³

Slika 24. Primjeri incineracijskih ukopa s položenim prilozima
(foto: Branković, D.,)

¹⁰¹ BRANKOVIĆ, D., 2021, 75.

¹⁰² BRANKOVIĆ, D., 2021, 77.

¹⁰³ BRANKOVIĆ, D., 2021, 78 – 79.

U periodu između travnja i lipnja 2022. godine provedena su sustavna istraživanja. Nastavkom iskapanja unutar nekropole pronađeno je svega četrnaest grobnih cjelina, od kojih su dvanaest paljevinska, a dva inhumacijskog tipa (slika 25.).

Slika 25. Prikaz jednog od dva skeletna ukopa s priložima
(foto: Brankoviću, D.,)

Grobne cjeline potvrđuju dataciju nastanka u 1. st, zato što je tada incineracija bila dominantna. Pronađeni nalazi i prilozi jesu predmeti od keramike, kosti, kamena, stakla, željeza, bronce, srebra i zlata te ukazuju kako je vremenski raspon nekropole bio u ranocarskom periodu, odnosno 1. i 2. st. po Kristu.¹⁰⁴

Uz grobove, pronađene su različite kamene strukture od kojeg su najučestaliji suhozidi, bili to recentni, novovjekovni, srednjovjekovni, antički i prapovijesni. Najbitniji pronalazak bio je ostatak rimske ceste (slika 26.).

¹⁰⁴ BRANKOVIĆ, D., 2022, 10.

Slika 26. Prikaz rimske ceste
(foto: Branković, D.,)

Cesta se prostire u smjeru zapad – istok prolazeći kroz nekropolu. Sastojala se od utabanog kamena obrubljenog rubnjacima sa sjeverne i južne strane. Nažalost, prema istočnoj je strani devastirana. Treba napomenuti kako je cesta sačuvana i nije uklonjena te leži direktno na slojevima prapovijesne keramike.¹⁰⁵ Takvo izvanredno otkriće čini komadić slagalice koja se uklapa u pretpostavljenu rimsku komunikacijsku rutu koja se protezala od *Aquilee* preko *Tarsatice*, zatim se spuštala s platoa Sv. Kuzam u Bakar nastavljajući putanju prema *Ad Turresu* i *Seniji*. Budući da su ceste u rimskome periodu bile od izuzetnog gospodarskog, trgovačkog i vojnog značaja i Bakar je zasigurno bio i sastavni dio navedenog. Mnogobrojni nalazi pronađeni unutar nekropola indiciraju na bogatu prekomorsku i kopnenu trgovinu. Riječ je o predmetima proizvedenih u radionicama iz različitih dijelova Carstva kao što su sjeverna Italija, sjeverna Afrika, Mala Azija i Cipar. Naravno, nije izostajala ni trgovina s lokalnim radionicama, kao što je riječ o keramičarskoj radionici Seksta Metilija Maksima, lociranoj u današnjoj Crikvenici (*Ad Turres?*). Ne može se izostaviti ni *Tarsatica* i *Fulfinum* koji su kao susjedna naselja sigurno morskim i cestovnim rutama korespondirali s antičkim naseljem u Bakru. Navedenim otkrićem

¹⁰⁵ BRANKOVIĆ, D., 2022, 7.

jedne oveće ili mogućim i dviju nekropola, te rimske ceste, upućuje na to kako je grad Bakar, bilo da je riječ o *Volceri* ili ne, u antičkom periodu bio veće naselje s naglaskom na trgovački punkt kroz kojeg je prolazila rimska cestovna prometnica koja ga je povezivala s ostatkom rimske civilizacije. Arheološki nalazi iz rimske nekropole u Bakru od iznimne su važnosti za razumijevanje gospodarskog i ekonomskog konteksta ovog područja u periodu između 1. i 3. st. Isti ukazuju na intenzivnu komunikaciju s tržištima sjeverne Italije, posebno s *Aquileom*, što bi nam moglo skrenuti pažnju i na jake trgovačke odnose. Kasnije, u 3. st., na temelju staklenih nalaza, pojavljuje se i lokalna proizvodnja, čime se Bakar počinje koncentrirati na lokalne trgovačke rute. Raširenost određenih tipoloških nalaza daje naslutiti kako je stanovništvo antičke *Volcere* bilo u doticaju s bogatom ponudom različitih proizvoda te su bili imućnog statusa za nabavu raznovrsnih proizvoda.¹⁰⁶

5.3.4. Gradac

Kao što je u ovome radu već prije navedeno, funkcija gradine Gradac za nadzor Bakarskog zaljeva nastavlja se i u antičkom periodu. Zahvaljujući njenoj poziciji, daje se zaključiti kako je nadzor vršen nad mogućom rimskom cestovnom komunikacijom koja se pruža od priobalnog dijela zaljeva prema unutrašnjosti doline Vinodol.¹⁰⁷ Potvrdu navedenog ukazuju ostaci antičke nadzorne utvrde pravokutnog oblika, dimenzija 30 x 3,5 metara,¹⁰⁸ što su, također, utvrdile djelatnice Instituta za arheologiju Goranka Lipovac i Ana Konestra provedenim pregledima nekolicine lokaliteta u razdoblju između 2012. i 2013. godine.¹⁰⁹ Na osnovi gradnje bedema, gradina se može datirati u kasnu antiku, najvjerojatnije u 4. st. U njenoj neposrednoj blizini, unutar uvala Črno i Sansovo, pronađeni su podvodni ostaci različitih tipova amfora čija se datacija može smjestiti od prvog do četvrtog stoljeća poslije Krista, što govori o važnosti Bakarskog zaljeva kao rimske pomorske prometnice.¹¹⁰ Budući da se Gradac nalazi na putu koji je bio dio odvojka rimske ceste koja se pružala od Akvileje uzduž istočne Jadranske obale prema jugu u pravcu Vinodolske doline, moguće je kako se ta dionica račvala

¹⁰⁶ LIPOVAC VRKLJAN G., STARAC R., 2014, 95.

¹⁰⁷ MATEJČIĆ, R., 1969, 34; STARAC., R., 2000, 47 – 48; LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 95.

¹⁰⁸ HIRC, D., 1993, 122.

¹⁰⁹ LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 95, fusnota 9.

¹¹⁰ STARAC, R., 2019.

podno gradine u smjeru Crikvenice niz priobalnu padinu te je bila okružena Gradcem, Hreljinom, vrhovima Gomilica i Medomišalj¹¹¹ upravo podno navedene gradine.¹¹² S time se može pretpostaviti kako su pronađena tri miljokaza bili postavljena upravo u neposrednoj blizini Gradca, odnosno današnjeg mjesta Bakarac.¹¹³ Natpis na prvome miljokazu izuzetno je rijedak jer se u njemu spominje car Florianus, koji je 276. godine zamijenio svoga brata Tacita, ali tijekom kratke vladavine od tri mjeseca smaknut je od strane svojih vojnika.¹¹⁴ Sljedeći natpis na drugome miljokazu spominje cara Dioklecijana, zbog čega je natpis mogao biti uklesan između 284. i 305. godine. Na posljednjem miljokazu spominje se Flavije Valerije Sever s titulom Augusta. Budući da je titulu naslijedio od Konstancija Klora 306. godine, poslije njegove smrti, a smaknut je 307. godine. S time, može se zaključiti kako je navedeni natpis nastao ili druge polovice 306. godine ili početkom 307. godine.¹¹⁵ Spomenuti miljokazi, koji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Zagrebu, nastali su u kratkom vremenskom periodu, kada carevi pokušavaju rekonstrukcijom rimskih cestovnih pravaca i izgradnjom putnih i stražarskih postaja učinkovitije nadzirati ceste kojima se dopremala opskrba graničnih vojnih postrojbi.

5.3.5. Hreljin

Praćenjem logičnog smjera rimske ceste, koja bi trebala prolaziti prostorom Hreljina, unutar zidina staroga grada Hreljina i na položaju Pavlinovica pronađeni su antički ostatci opeka, urni i posuđa.¹¹⁶ Takvi nalazi aludiraju na moguću ranocarsku rimsku nekropolu koja je pripadala za sada još neutvrđenom antičkom naselju za čiju se lokaciju pretpostavlja da je u neposrednoj blizini današnjeg Hreljina.¹¹⁷ Prema Ranku Starcu navedena nekropola nalazi se uz rutu još neubicirane antičke prometnice koja je povezivala Bakar preko Plasa – gdje je pronađen srebrni rimski novac iz vremena različitih careva:¹¹⁸ Domicijana (81 – 96.), Hadrijana

¹¹¹ BAUER MUNIĆ, V., 2005, 155.

¹¹² LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 96, fusnota 10.

¹¹³ Miljokazi su pronađeni krajem 19. st. unutar vrta obitelji Crnarić; LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 95 – 96; BRUNŠMID, J., 154.

¹¹⁴ LJUBIĆ, Š., 1892, 62-63.

¹¹⁵ BRUNŠMID, J., 1895, 154 – 156.

¹¹⁶ HIRC, D., 1993, 124.

¹¹⁷ LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 96.

¹¹⁸ STARAC, R., 2019 a.

(117 – 138.), Antonina Pija (138 – 161.) te Marka Aurelija (161 – 180.) – i Lučica kod Delnica s gornjim dijelom kupske kotline.¹¹⁹

5.3.6. Škrbina kod Križišća

Prateći rimsku cestu prema istoku, odnosno Križišću, nailazimo na gradinu Škabac unutar koje je smještena spilja Škrbina. Unutar spilje, odnosno njene gornje prostorije, pronađeni su površinski nalazi fragmentiranih lonaca i amfora koji mogu se datirati između 5. i 8. st., odnosno perioda kasne antike i ranog srednjeg vijeka.¹²⁰ Škrbina je time tzv. *posljednja* postaja na širem bakarskom području uz kojeg je prolazila rimska prometnica nastavljajući se kretati prema jugu istočne jadranske obale.

Kako je već objašnjeno u gorenjem tekstu, redosljed lokaliteta načinjen je kako bi se popratila pretpostavljena rimska cesta koja se od *Aquilee* prostire kroz *Tarsaticu* preko bakarskog područja nastavljajući svoju obalnu putanju prema jugu. Takav poredak stoga nije pratio kronološki slijed navedenih lokaliteta, ali će se ukratko navesti kako bi se lakše objasnio vremenski tok naseljavanja i izgradnje u antici. Najraniji tragovi trebali bi se pribilježiti nekropolama pronađenim na području Bakra i Hreljina iz 1. st. odnosno ranocarškog perioda. Sam pronalazak nekropola sugerira kako su u blizini trebala biti rimska naselja koja za sada nisu otkrivena. Sljedeći je Gradac. Na temelju antičke izvidničke utvrde te triju miljokaza, za koje se pretpostavlja kako su se nalazila podno njega, može se zaključiti kako je bio aktualan u drugoj polovici 3. st. i početkom 4. st. Posljednji su lokalitet ostatci obrambenog sustava *Clastra Alpium Iuliraum* i antičkog kaštela nadzornog i refugijalnog karaktera izgrađeni krajem 3. ili početkom 4. st. poslije Kr. Kaštel je još korišten tijekom 4. i 6. st. Posljednji je lokalitet spilja Škabac kod Križišća koja je korišten između 5 i 8. st. kao mjesto za zbjeg u slučaju opasnosti. Solin i Gradac obnovljeni su i nadograđeni u periodu kasne antike, kada se u nesigurnim vremena Rimskoga Carstva javlja potreba za zaštitu rimskoga puka i rimske državne ceste od prodora barbara, dok je Škabac služio za zbrinjavanje lokalnog stanovništva tijekom nemirnih i nesigurnih vremena.

¹¹⁹ FRANČIŠKOVIĆ, S., 1981, 29 – 30; HIRC, D., 1993, 124.

¹²⁰ LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC, R., 2014, 12; STARAC, R., 2021, 141 – 143.

6. Rasprava

U ovome radu moguće je postaviti dvije rasprave. Prva se temelji na potencijalnom rimskom naselju, a druga na pitanju je li Bakar antička *Volcera*.

6.1. Potencijalno rimsko naselje

Manjkom arheološkog istraživanja tokom stoljeća, nažalost, još se nije uspjelo ubicirati rimsko naselje pretpostavljene *Volcere*. Pronalaskom brojnih antičkih nalaza, što uključuje i u gornjem tekstu analizirane nekropole, može se zaključiti kako je u neposrednoj blizini postojalo i antičko naselje. Kako je već spomenuto, na području kaštela i crkve sv. Andrije, pronađeni su prapovijesni tragovi života koji obuhvaćaju brončano i željezno doba, no nažalost nisu u potpunosti sačuvani zbog tisućljetnog djelovanja vremenskih uvjeta nad tim područjem, što je rezultiralo erozijom, a time i ispiranje nalaza s vrha brda niz njegovo podnožje. Navedenim pratimo praksu Rimljana koji bi u nekim slučajevima jednostavno preuzeli i nastanili gradinska naselja lokalnog stanovništva ili bi osnovali novo naselje podno gradine uz obalu.¹²¹ Shodno navedenim, moguće je pretpostaviti kako je takva teza u ovome slučaju isto velika mogućnost. Pozicijom same nekropole i rimske ceste te pronalaskom oveće količine prapovijesnog materijala iz brončanog i željeznog doba, pomiješanog s rimskim materijalom, postoji mogućnost kako su gradina i potencijalno priobalno rimsko naselje bili naseljeni u isto vrijeme. Takvu tezu može poduprijeti antički lokalitet *Fulfinum*, odnosno današnji Omišalj na otoku Krku. *Fulfinum* je osnovan u 1. st. po Kr. u uvali Sepen, južno od starog grada Omišlja, gdje se nalazila i prapovijesna gradina koja se datira u željezno, a možda i u kasno brončano doba.¹²² Prateći praksu Rimljana, pretpostavlja se kako je gradina bila napuštena kada se *Fulfinum* izgradio. Novijim zaštitnim istraživanjima u periodu od 18. veljače do 9. studenog 2019. godine, koje je provela privatna arheološka firma Stratum d.o.o. na području starog grada Omišalj, otkrivena je antička struktura čija je podnica načinjena od hidraulične žbuke. Moguće je kako je riječ o cisterni. Osim navedenog, pronađena je i pozamašna količina rimskodobnog pokretnog materijala kao što su građevinska keramika, imbreksi, tegule s pečatom PANSIANA

¹²¹ MANENICA, H., 2015, 33; 41; 46 – 47.

¹²² FABER, A., 1982, 66 – 68; ČAUŠEVIĆ BULLY, M., 2015, 112.

te amfore Dressel 2 tipa. Zahvaljujući takvome otkriću, može se zaključiti kako život unutar gradine nije zamro, nego se nastavio i u periodu izgradnje *Fulfinuma*. Jedino je upitno kakvu je funkciju pružala sama gradina u antičkome periodu. Može biti riječ o mogućoj izvidnici, zbjegu.¹²³ Upravo zbog navedenog, postojanje potencijalnog priobalnog naselja ima smisla ako se sagleda geografski značaj današnjega grada Bakra. Obala je zaštićena sa svih strana brdima i brežuljcima, područje je bogato izvorima pitke gorske vode koja je izvirala u morsku pučinu. Stoga je velika vjerojatnost kako je i to naselje imalo i morsku luku pomoću koje se komuniciralo i trgovalo s drugim prekomorskim i obalnim gradovima. Nažalost, priobalno naselje nije se otkrilo za sada, a možda i nikada neće zbog posljedice dugogodišnje izgradnje i devastacije unutar urbanog središta. Sigurno je devastaciji pridonijelo nasipavanje obale radi raznih industrijskih projekata početkom 20. st. Posljedice toga uočljive su i u nedostatku nekadašnje bujne vegetacije koja je krasila podnožja okolnih bakarskih brda, začepjenje izvora, uništenje vinograda itd.¹²⁴ Ako ćemo ići sa pretpostavkom da je postojalo i gradinsko i priobalno naselje, koja su imali simbiotski odnos, moguće je da je priobalno naselje korišteno za pomorsku trgovinu i život među lokalnim i rimskim stanovništvom, dok je gradinsko naselje služilo kao nadzorna utvrda i mogući refugij.

6.2. Bakar kao antička *Volcera*

Šime Ljubić u svome članku o iskapanjima u Bakru postavlja pitanje o samome antičkome porijeklu naziva grada Bakra: je li uistinu riječ o *Volceri* s obzirom da nisu pronađeni epigrafički natpisi koji bi potvrdili tu tvrdnju?¹²⁵ O samome porijeklu imena piše Ivo Marochino, koji tvrdi kako su u Bakru boravili Kelti i Iliri preko kojih pribilježuje predantičko ime *Vel-Kier*, iz kojega se razvilo ime *Volcera*, ali svojoj tezi ne prilaže nikakve činjenice ili objašnjenja.¹²⁶ Problematika se veže i uz oskudne povijesne izvore koji nam daju okvirnu poziciju antičkih naselja. Jedini spomen primjera *Volcere* prisutan je u radovima Klaudija Ptolomeja i Ortelija, što dodatno otežava pozicioniranje antičkoga naselja. Nažalost, ni na čuvenoj *Tabuli Peutingeriani* nema spomena *Volcere* jer, ako je vjerovati Klaudiju Ptolomeju,

¹²³ BODRUŽIĆ, M., 2021, 20 – 22; Zahvalio bi se Mariu Bodružiću vlasniku privatne arheološke firme Stratum d.o.o. te voditelju sondažnih istraživanja stare gradske jezgre u Omišlju na uvid u izvješće.

¹²⁴ LUZER, J., 2018, 10 – 11.

¹²⁵ LJUBIĆ, Š., 1882, 5.

¹²⁶ MAROCHINO, IV., 1978, 22.

u tom nizu on redom spominje Trsat, ušće rijeke *Ojneje*, *Volkéru* i *Seniju* kao logičan niz. Potom *Ravennatis Cosmographia* ne prikazuje *Volceru* između dvaju gradova, nego naselje pod imenom *Rapania*, za koju se smatra kako je riječ o Kraljevici.¹²⁷ Logičan niz navodi na to da su rijeka *Ojneja* i *Volkéra* povezane s bakarskim prostorom. Anton Mayer smatra da je rijeka *Ojneja* zapravo Una,¹²⁸ dok Karl Müller smatra da se radi o rijeci Rječini.¹²⁹ Mithad Kozličić smatra da se *Ojneja* može poistovjetiti s Rječinom, a njegovo mišljenje utemeljeno je na usporedbama drugih Ptolomejovih opisa rijeka¹³⁰ te na kartografsko-matematičkim izračunima.¹³¹ Osim toga, Šime Ljubić smatra kako zapravo nije riječ o rijeci, nego o Bakarskom zaljevu, uspoređujući ga s Kotorskim zaljevom koji je isto u izvorima označen kao rijeka.¹³² Bitno je naglasiti da *Volceru* i *Ojneju* spominje samo Klaudije Ptolomej. Ako se prate geografske mjere dužine i širine prema Klaudiju Ptolomeju, po tome se vidi kako je *Volcera* orijentirana bliže antičkoj *Tarsatici*, nego *Seniji*, što može značiti da se radi o današnjem Bakru s obzirom da između Rijeke i Bakra nema tragova koji bi mogli ukazivati na postojanje tragova nastanjivanja i života koji bi mogli aludirati na moguće antičko naselje. Mišljenja oko *Volcere* također su podijeljena. Luka Jelić, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović i Mayer smatraju da se *Volcera* može poistovjetiti s današnjim Bakrom.¹³³ Müller smatra da se radi o kasnijoj cestovnoj postaji *Ad Turres*,¹³⁴ a Grga Novak smatrao je da se *Volcera* nalazi u blizini te navodi Kraljevicu kao potencijalnog kandidata.¹³⁵ M. Kozličić smatra da bi se *Volcera* mogla nalaziti na lokaciji današnjeg Novog Vinodolskog, ali naglašava da će samo arheološka istraživanja moći potvrditi ili opovrgnuti ovu tezu.¹³⁶ Zbog manjka arheoloških nalaza i oskudnosti povijesnih izvora, možemo samo nagađati o samome antičkome nazivu grada Bakra. Otkriće dviju ili jedne izuzetno velike nekropole te rimske prometnice na području današnjeg Bakra može biti indikator, bez obzira radi li se o *Volceri* ili ne, kako je riječ o većem rimskom naselju unutar kojeg je pronađena pozamašna koncentracija arheološke građe. Zahvaljujući tim

¹²⁷ LJUBIĆ, Š., 1882, 6.

¹²⁸ A. MAYER, 1957.

¹²⁹K. MÜLLER, 1883, 304.

¹³⁰ M. KOZLIČIĆ, 1990, 82-84.

¹³¹ M. KOZLIČIĆ, o.c., 170.

¹³² LJUBIĆ, Š., 1882, 7.

¹³³ L. JELIĆ, 1898, 539.; CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, A., 1975, 24; MAYER, A., 1957.

¹³⁴ K. MÜLLER, 1883, 304.

¹³⁵ NOVAK, G., 8

¹³⁶ KOZLIČIĆ, M., 1990, 85.

nalazima, dobili smo uvid u cjelokupni aspekt rimske zajednice, a pronalaskom ceste upotpunjena je rimska prometna i trgovačka komunikacija s ostatkom Rimskog Carstva. Budućim sustavnim istraživanjima pružit će se prilika kojom će se potvrditi ili opovrgnuti *Volcera* kao antički pandan grada Bakra.

7. Zaključak

Grad Bakar nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Bakarskog zaljeva. Njegovo urbano središte čine stariji tzv. *Grad*, na kojem se nalazi srednjovjekovni frankopanski kaštel i crkva sv. Andrije, te recentnije *Primorje*, glavno trgovačko i prometno središte. Bakar se nalazi na dobro zaštićenom sjeverozapadnom dijelu zaljeva, što je u kombinaciji s brojnim izvorima pitke vode i s plodnim površinama pogodnima za ratarstvo činilo pogodnu poziciju za pomorsku luku. Rimskom ekspanzijom duž istočne jadranske obale nameće se potreba za uspostavu cestovnih i pomorskih pravaca kao pomoć trgovačkih i vojno distribucijskih linija. Unatoč svojoj bogatoj povijesti, u gradu Bakru nisu vršena brojna arheološka istraživanja te informacije nad istim vrlo su oskudne. Na području grada Bakra i njegove okolice provedeno je nekolicina probnih i zaštitnih iskopavanja. Prvi spomen arheološkog značaja Bakra bio je 1881. g. o otkriću rimskodobne nekropole. U današnje vrijeme još su uvijek vidljivi tragovi pojedinih gradina čija područja nose simptomatične nazive Gradina, Gradac, Gradišće i Gračišće te lokaliteti Sopalj, Gradina na Crnom vrhu, Hreljin, Gradac iznad Bakarca, Ponikve, Plosnu i Solin. Prvi pravi spomen bakarskog prostora donosi Klaudije Ptolomej te kartograf Abraham Ortelije, koji na svojim kartama smještaju antičko naselje pod imenom *Volcera*, koja bi svojom geografskom pozicijom odgovarala gradu Bakru. Prodom rimskih snaga na područje istočne jadranske obale započinju konflikti između Rima i lokalnih plemenskih zajednica toga prostora čime Bakarski zaljev i njegova okolica nisu bili izostavljeni. Rim obnavlja i nadograđuje već postojeće prapovijesne lokacije koje su prenamijenjene za stambene, obrambene ili refugijalne svrhe. Širenjem rimskih granica izrađuje se cestovna mreža u ekonomske ili vojne svrhe, što uistinu ukazuje na živahan tijek naseljavanja i trgovine. Nadalje, imamo materijalne dokaze o Bakru u antičkome periodu čime se dokazuje njegov razvitak i dinamika života između lokalnog i rimskoga stanovništva. Pronalaskom dviju lokacija koje su sadržavale grobne cjeline bogate priložima mogu se postaviti dvije teze: riječ je o dvije zasebne nekropole ili o jednoj većoj koja je tijekom stoljeća naseljavanja i daljnjom devastacijom presječena u dva dijela. Navedene nekropole pretežito su sadržavale incineracijske ukope s pripadajućom grobnom arhitekturom, unutar kojih je bilo pregršt grobnih priloga od izrađenih od različitih materijala. Budući da je incineracija bila popularna u periodu ranoga carstva, po tome bi se mogla i sama nekropola vremenski smjestiti, iako je pronađeno i nekolicina inhumacijskih ukopa, čime bi se dalo pretpostaviti njeno korištenje i u kasnijim etapama Rimskoga Carstva. Ipak, najbitniji je pronalazak ostatak rimske ceste u smjeru kretanja zapad – istok prolazeći kroz samu nekropolu.

Cesta je izvanredno otkriće koje čini komadić slagalice. Moguće je da upotpunjava dio rimske komunikacijske rute *Aquilea – Senia*, koja se preko *Tarsatice*, odnosno današnje Rijeke, kretala preko platoa Sv. Kuzam te se onda spuštala prema današnjem Bakru nastavljajući svoju putanju prema *Ad Turresu* i *Seniji*. Otkrićem tih mogućih dvaju ili jedne oveće nekropole i rimske ceste upućuje nas na to da je Bakar bio veće naselje čiji je naglasak bio na trgovački punkt kroz kojeg je prolazila rimska cestovna prometnica povezivajući ga s ostatkom rimske civilizacije.

Kroz povijest moguće je zaključiti da se Bakarski zaljev razvijao zahvaljujući svom geografskom položaju i prirodnim resursima. Smjestio se na području čiji su lokaliteti omogućavali vezu između kopna i mora. Zaljev je pružao zaštitu pomorcima, a brdovitost kopnu. Temeljem navedenog, Bakarski zaljev bio je dobar punkt za Rim u pogledu kopnenog puta, kao i morskog, te je ujedno i dobro mjesto za njihovo sjedinjavanje, što nam ukazuju arheološki nalazi, osobito rimska cesta. Oskudnim arheološkim istraživanjima, nažalost, nije se uspjelo otkriti raster naselja, stambena i ostala arhitektura pretpostavljene *Volcere*. Temeljem veće količine antičkih nalaza, može se zaključiti kako je u neposrednoj blizini postojalo i antičko naselje. Postavlja se još i pitanje o samome podrijetlu naziva Bakar, je li uistinu riječ o *Volceri* s obzirom da nisu pronađeni nikakvi epigrafički natpisi koji bi sa sigurnošću potvrdili navedenu tvrdnju. Zbog manjka arheoloških nalaza možemo samo nagađati o samome antičkome nazivu grada Bakra. Potrebna su daljnja arheološka istraživanja koja bi se sustavno i detaljno provela, čime bi se jednoga dana moglo još jednom modernom mjestu pribilježiti njegov antički pandan.

8. Literatura

BAKAR, 2020. – Bakar, u: *Pomorska enciklopedija I. izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <https://pomorska.lzmk.hr/Natuknica?id=505> (3. lipnja, 2024.).

BAKARSKI ZALJEV, 2020. – Bakarski zaljev, u: *Pomorska enciklopedija I. izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <https://pomorska.lzmk.hr/Natuknica?id=509> (9. lipnja, 2024.).

URBANISTIČKA CJELINA GRADA BAKRA, 2024. – Urbanistička cjelina grada Bakra, u: Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske., <https://registar.kulturnadobra.hr/> (31.05.2024.).

BAUER MUNIĆ, V., 2005. – Bakarsko područje u doba ilirskih zajednica, *Bakarski zbornik 10*, Bakar, 150 – 157.

BLEČIĆ KAVUR, M., 2014 a. - Na razmeđu svjetova za prijelaza milenija: Kasno brončano doba na Kvarneru / At the cross roads of worlds at the turn of the millennium: The late Bronze Age in the Kvarner region, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu Svezak XI, Zagreb.

BODRUŽIĆ, M., 2021. – *Stručno izvješće sa sondažnih arheoloških istraživanja u staroj gradskoj jezgri Omišlja pri izgradnji fekalne kanalizacije i rekonstrukcije vodovoda.*

BRANKOVIĆ, D., 2021. – Rezultati probnih arheoloških istraživanja u ulici Voj (Bakar), *Bakarski zbornik 17*, Bakar, 69 – 82.

BRANKOVIĆ, D., 2022. – *Preliminarni izvještaj o arheološkom istraživanju na mjestu izgradnje garaže u ulici Voj u gradu Bakru.*

BRUNŠMID, J. 1895. – Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, sv. 1*, Zagreb 152-156.

CAMBI, N., 2007. – Brončani kip čistača strigila iz mora kod otočića Vele Orjule blizu Lošinja, *Archaeologia Adriatica, vol. 1, br. 1*, Zadar 85-109,

CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, A., 1975. - *Jugoslovenske zemlje na Ptolomejovoj karti*, Mounemta cartographica Jugoslaviae, knjiga I, Beograd.

ČAUŠEVIĆ BULLY, M., 2015. - Municipium Flavium Fulfinum Dijakronijska studija gradske strukture s posebnim osvrtom na forumski prostor, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 32., Zagreb, 111 – 145.

ČURKOVIĆ, M., 2008. – Tegule s pečatom iz zavičajnog muzeja Benkovar, *Asseria*, vol. 6., no 6., Zadar, 67 – 97.

FABER, A., 1982. - Antički grad Fulfinum i prehistorijska gradina, *Arheološki pregledi*, Vol. 23, Beograd, 66–68.

FORTIS, A., 1984, - *Put po Dalmaciji (Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774)*, priredio-Josip Bratulić, “Globus” – Zagreb, Tisak – Ljubljana 1984.

FRANČIŠKOVIĆ, S., 1981. – Povijesni razvoj Praputnjaka, *Praputnjak: zbornik radova*, ur. ŠTIGLIĆ, M., Mjesna zajednica Praputnjak, 29.

GLAMUZINA, N., FUERST – BJELIŠ, B., 2015. – *Historijska geografija Hrvatske*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.

GREL, Z., LAZAR, I., 2008. – *BAKAR: Staklo iz rimske nekropole*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu.

HIRC, D., 1993. – *Hrvatsko primorje*, Rijeka (pretisak)

JELIĆ, L., 1898. – Najstariji kartografski spomenik o rimskoj provinciji Dalmaciji, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu 10*, Sarajevo, 227 – 245 i 531 – 559.

KONCANI UHAČ, I., 2008. – *Poluotok uronjen u more – podmorska arheologija južne Istre u antici*, Katalog izložbe, Pula.

KOZLIČIĆ, M., 1990. – *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolomeja*, Zagreb.

KRIŽMAN, M., 1979. – *Antička svjedočanstva o Istri*, Pula – Rijeka.

KURILIĆ, A., 2008. – *Ususret Liburnima, Studije o društvenoj povijesti ranorimske Liburnije*, ur. KOZLIČIĆ, M., Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru.

LIPOVAC VRKLJAN, G., STARAC R., 2014. - Antička mikrotopografija Hrvatskog primorja. Prilog poznavanju arheološkog krajolika Vinodola prema nalazima crikveničke keramike / Ancient microtopography of the Hrvatsko Primorje Adding to the existing knowledge of the archeological landscape of Vinodol based on the Crivenica pottery finds U: Zbornik II. međunarodnog arheološkog kolokvija „ Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru“, Crikvenica 28.-29. listopada 2011., Crikvenica 2014. (ed. G. Lipovac Vrkljan, B. Šiljeg, I. Ožanić Roguljić, A. Konestra) /Atti del II. Colloquio archeologico internazionale, Crikvenica (Croazia), 29. - 29. ottobre 2011 / Proceedings of the 2nd International Archaeological Colloquium, Crikvenica (Croatia), 28th - 29th October 2011, Zbornik Instituta za arheologiju/ Serta Instituti Archaeologici ZIA/SIA knjiga / volumen 2., Crikvenica 2014, 93 – 105.

LUZER, J., 2018. – *Bakarska toponimija*, Rijeka.

LUZER, J., 2020. – *Bakaračka toponimija*, Rijeka.

LJUBIĆ, Š., 1881. – Arheologička izkapanja u Bakru, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva, Godina III., br 1.*, Zagreb, 92 – 94.

LJUBIĆ, Š., 1882. – Arheologičko izkapanje u Bakru, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva, Godina IV., br. 1.*, Zagreb, 1 – 9.

LJUBIĆ, Š., 1892. - Dopisi, razne viesti, Glasnik starinarskoga društva u Kninu (Glavna skupština starinarskoga društva u Kninu), *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva: godina XIV*, Zagreb, 58 – 64.

MAKARUN, M., 2023. - *Preliminarno izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju Veberove ulice u Bakru (proširenje kanala u sektorima 9-13 od RO 29 do RO30) provedeno u sklopu projekta aglomeracije grada Bakra.*

MAKJANIĆ, R., 1985. – Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu, Vol. 2*, Zagreb, 39 – 50.

MANENICA, H., 2015. – *Urbanizacija između Raše i Krke u vrijeme ranog Principata*, Doktorski rad, Zagreb.

MARDEŠIĆ, J., 2006. – Tegule s pečatima iz starog fonda arheološke zbirke u Vidu kod Metkovića, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 99., no. 1., Split, 99 – 112.

MAROCHINO, I., 1978. – *Grad Bakar kroz vjekove*, Bakar.

MATEJČIĆ, R., 1968. – Sedam godina rada u istraživanju liburnijskog limesa, *Osiječki zbornik*, 12, Osijek, 25 - 38.

MATIJAŠIĆ, R., 2017. – Romanisation of the Histri in the early Roman period, *Illyrica Antiqua, In Honorem Duje Rendić – Miočević, Proceedings of the International Conference Šibenik 12th-15th September 2013*, 378 – 390.

MAYER, A., 1957. - Die Sprache der alten Illyrier Band 1: Einleitung, Wörterbuch der illyrischen Sprachreste, Beč.

MÜLLER, K., 1843. - *Claudii Ptolemaei Geographia*, Pariz.

MÜLLER, K., 1855. - *Geographi graeci minores*, Pariz.

MÜLLER, K., 1975. – *Fragmenta historicorum graecorum*, 1975, Frankfurt am Main

NOVAK, G., 1915. - Topografija i etnografija rimske provincije Dalmacije, *Bulletino di archeologia e storia dalmata* 38, Split.

ORTELIUS, A., 1595. – *Pannonia et Illyrici veteris tabula*
<https://www.felbar.com/images/map/autors/k-o/page/1/view/86> (15. lipnja 2024.).

PANONIA ET ILLYRICI VETERIS TABULA, 2019. - *Pannonia et Illyrici veteris tabula*, u:

PARTHEY G., F., C., 1867. – *Pomponii melae de chorographia libri tres*, ur: BEROLINI NICOLAI.

PILEPIĆ, F., 1881. - Odkriće rimskoga groblja u Bakru, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 3, br. 1, Zagreb, 15-16.

POLIĆ, M., MUNIĆ, V., VUKUŠIĆ, S., 2011. – *Ča mi kamik govori: liburnijske gradine u okolici Bakra*, Katedra Čakavskoga sabora Bakarskoga kraja, Škrljevo.

RADINOVIĆ, N., 2022. - Stručni izvještaj o arheološkom nadzoru prilikom iskopa u projektu: *Sustav odvodnje i pročišćavanje otpadnih voda grada Bakra*, za rujan/ listopad 2022. godine.

RIDANOVIĆ, J., ROGIĆ, V., ROGLIĆ, J., et. al., 1975. – *Geografija SR. Hrvatske: Sjeverno Primorje*: 5, ur. Alfonso Cvitanović, Zagreb: Školska knjiga, Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

SERVENTI Z., JURJEVIĆ, M., 2012. - Odnos nekropola i naselja u rimskodobnoj Liburniji, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, Vol. 29*, Zagreb, 195 - 213.

STARAC, R., 2000. - Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola, *Senjski zbornik 27*, Senj, 45 - 96.

STARAC, R., 2005. – Solin u Kostreni kod Praputnjaka i Gornji grad u Bakru – prve spoznaje o početku naseljavanja prema analizi pokretnih arheoloških nalaza, *Bakarski zbornik 10*, Bakar, 158. – 168.

STARAC, R., 2008. – Gradina Solin, *Hrvatski arheološki godišnjak 4/07*, Zagreb, 336 – 338.

STARAC, R., 2013. – Gradina Solin, *Hrvatski arheološki godišnjak 9/12*, Zagreb, 501 – 503.

STARAC, R., 2014. – Gradina Solin, *Hrvatski arheološki godišnjak 10/13*, Zagreb, 398 – 399.

STARAC, R., 2016. – Gradina Solin, *Hrvatski arheološki godišnjak 12/15*, Zagreb, 462 – 463.

STARAC, R., 2019. – Bakarski zaljev – uvale Črno i Sansovo, u: *Antička topografija Primorja III.*, *Primorski Hrvat*, <https://www.primorskihrvat.hr/bastina/anticka-topografija-primorja-iii/> (26. srpnja 2024.).

STARAC, R., 2019 a. – Hreljin – Pavlinovica, u: *Antička topografija Primorja III.*, *Primorski Hrvat*, <https://www.primorskihrvat.hr/bastina/anticka-topografija-primorja-iii/> (27. srpnja 2024.).

STARAC, R., 2021. – Prapovijesni nalazi i lokaliteti na području Kraljevice, *Zbornik Kraljevice 3*, Kraljevica, 137 – 146.

STRAŽIČIĆ, N., 1996. – Prilog poznavanju pretpovijesnih gradina u okolici Bakra, *Bakarski zbornik 2*, Bakar, 63 – 93.

SUIĆ, M., 1955. – Istočna jadranska obala u Pseudo-Skilakovom Periplu, *Radovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, br. 306*, Zagreb, 121-186.

TOPOGRAFSKA KARTA, <https://www.topografskakarta.com/> (2. lipnja 2024.).

VUKOV, M., 2016. – Nove inačice pečata radionice Pansiana, *Vjesnik za arheologiju i historijsku dalmatinsku, vol. 109., no 1.*, Split, 155 – 176.